

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR
AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

TACİR SƏMİMİ

**AŞIQ İSGƏNDƏR
AĞBABALI**

Bakı – 2025

Redaktor:

Elnur ELTÜRK

Məsləhətçilər:

Turan İBRAHİMOV
texnika üzrə fəlsəfə doktoru

Ərəstun HƏSƏNOV

Rəyçilər:

Sönməz ABBASLI
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Əpoş VƏLİYEV
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Nəşir:

Turan İBRAHİMOV

***Tacir Səmiri. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Bakı: SkyE.
2025, 126 səh.***

Burada Ağbabanın sonuncu azman aşığı İsgəndər Ağbabalının soy-kökü, sənət şəcərəsi, ustadın sənətkarlıq xüsusiyyətləri tədqiq olunmuş, böyük aşığın ədəbi irsindən örnəklər verilmişdir.

Kitab Aşıq İsgəndər Ağbabalının 100 illiyi münasibəti ilə çap olunub, geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-440-31-5

@Tacir Səmiri, 2025

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

GİRİŞ	6
I FƏSİL. AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ HƏYAT YOLU	
1.1. Aşiq İsgəndərin soy-kökü, sənət şəcərəsi.	10
1.2. Aşığın ömür yolu.....	13
1.3. Aşiq İsgəndərin özünəməxsus sənətkarlıq xüsusiyyətləri.....	16
II FƏSİL AŞIQ İSGƏRDƏR AĞBABALININ YARADICILIĞI	
2.1. Aşiq İsgəndər yaradıcılığında vətən həsrəti, yurd nisgili motivləri.....	22
2.2. Aşığın ədəbi irsində etnoqrafik materiallar və yer-yurd adları.....	36
2.3. Siyasi motivli şeirləri.....	44
2.4. Aşiq İsgəndərlə bağlı rəvayətlər.....	49
III FƏSİL. AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ ŞEİRLƏRİNİN POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	
3.1. Şeirlərin janr xüsusiyyətləri.....	60
3.2. Şeirlərdə ifadə və təsvir vasitələri.....	72
AŞIQ İSGƏNDƏRİN ÇAP OLUMAMIŞ ŞEİRLƏRİ	76

**AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ
YARADICILIĞINDAN ÖRNƏKLƏR
GƏRAYLILAR**

Neynim.....	87
Məni.....	88
Gəldi.....	89
Olmaz.....	90
Var.....	91
Allah.....	92
Bilmir.....	93
Söylə.....	94

QOŞMALAR

Qavalanmışam.....	95
Nə qaldı.....	96
Allah.....	97
A dağlar.....	98
Zamana.....	99
Dərdimi.....	100
Gəlmir.....	101
Gəlibdi.....	102
Deyim.....	103
Deyim.....	104
Nə çıxar.....	105
Könlüm.....	106
Neynim.....	107

Yoldaymış hələ.....	108
A qardaş.....	109
Dünya.....	110
Ay erməni.....	111
Nə lazım.....	112
Ay fağır.....	113
A dünya.....	114
Fələk.....	115
Qoca baxtım.....	116
Ərzi-hal.....	117
Zamana.....	118
Könül.....	119
Son söz (Turan İbrahimov).....	120
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	124

GİRİŞ

Amasiya rayonu sovetləşmə dövründə, yəni 1930-cu ildə Ağbaba mahalının (Ağbaba mahalı iki rayona – Amasiya və Qızılqoç rayonlarına bölünmüşdü) bir hissəsində yaradılmışdı. Məqsəd bu ərazinin keçmiş tarixini ağbabalılara unutdurmaq idi. Təbii ki, buna kifayət qədər bəhanələr də vardı, çünki rayon dağlıq, ucqar bir ərazidə, eyni zamanda Türkiyə ilə sərhəddə yerləşirdi. Buna görə də sərhəddən və ucqarlıqdan istifadə həm Sovet hökumətinə, həm də ermənilərə əlverişli idi. Bundan faydalanan rus-erməni rəhbərliyi Amasiya rayonuna gediş-gəlişi məhdudlaşdırmışdı. Ağbaba mahalı yüz illər boyunca Çıldır, Qarsla iç-içə yaşamışdı, eyni zamanda bu torpaqlar Şərqi Anadolu torpaqları idi. Bunu regionda yaşayan əhalinin danışığıda işlətdiyi sözlərdən və ifadələrdən də duymaq mümkündür. Tarixən Ağbabanın bir nahiyə şəklində Çıldır sancağının, daha sonralar Qars vilayətinin tərkibində olduğu məlumdur. 1877-1878-ci illərdə baş verən rus-türk müharibəsində Osmanlı imperiyası məğlub olduğundan çar Rusiyası Qars vilayətini təzminat əvəzi zorla ələ keçirdi. Elə həmin vaxtdan Ağbaba nahiyəsi də çar Rusiyasının işğalı altına düşdü. Nəhayət, Sovet hakimiyyəti qurulanda

Qars vilayəti Qars müqaviləsinin şərtlərinə görə Türkiyəyə geri qaytarılsa da, Ağbaba ərazisinin çox hissəsi ermənilərin ixtiyarına buraxıldı. Bu siyasi olay xalq yaradıcılığında, aşığı şeirində də Çıldır-Qars həsrəti motivinin yaranmasına səbəb oldu. Ağbabalıların Çıldır-Qarsla doğma bağlarının kəsilməsi üçün Sovet hakimiyyəti erməni zülmündən və müxtəlif qadağalardan istifadə etdi. Müxtəlif bəhanələrlə 1937-ci il və ondan sonrakı illərdə ağbabalılar Sibirə, Qazaxıstana sürgün olundular. Onların çoxu “pantürkist”, “türk casusu” adı ilə cəzalandırıldılar.

Ağbaba bölgəsi sərhəd rayonu olduğundan onun tarixi, etnoqrafiyası, folkloru vaxtında tədqiq olunub öyrənilmədi. Bir sözlə, bu ərazinin yolu elm və bilim adamlarının üzünə qapadıldı. Bütün bunlara baxmayaraq, ağbabalılar arasında soya-kökə bağlılıq yaşayırdı, yaşadırlardı aşılıq gələniyi, tırınqı məclisləri davam etdirilirdi. Bölgədə Şirəkli Həsən, Aşığı Qərib Həsən, Aşığı Heydər, Qasım Əfəndi, Heydər Xoca, Aşığı Məhərrəm, Aşığı Alışan, Çoban Əli, Yetim Tapdıq, Qərib Rza, Xudamədəd, Aşığı Əbdül, Çorlu Məhəmməd, Aşığı Nəsim, Aşığı Məhəmməd və digər aşığılar, şairlər yaşayıb-yaratmışlar. Sadəcə, bu el sənətkarlarının ədəbi irsi vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından itib-batmışdır.

Aşıq İsgəndər Ağbabalı bölgənin sonuncu azman aşığıdır. O, ustadı Aşıq Nəsbədən sənətin sirlərini öyrənmiş, Ağbaba-Şörəyel el sənətkarlarının yaradıcılığına kifayət qədər vəqif idi. Bu ustad aşiq həm regionun aşiq havalarını (“Ağbabayı”, “Konyalı”, “Çal-papaq”, “Köşəbaşı”, “Gümrülü Aşıq Tüccarın nanayı”, “Çıldır gözəlləməsi”, “Dəli hicranı”, “Rəhmanı”, “Qul diləkçəsi”, “Diləkçə”, “Ağbaba zarıncısı”, “Dərbədəri”, “Xoş damağı” və s.) yaxşı bilirdi, həm də Gümrünün el sənətkarları haqqında məlumatlı idi. Aşıq İsgəndər Ağbabalı həm də tanınmış tırınqı və nanay ustası sayılırdı. Bu el sənətkarı ağbabalılar tərəfindən çox sevildiyindən onunla bağlı el-oba arasında çoxlu rəvayətlər yaranmışdır. Biz bu folklor örnəklərinin ancaq bir hissəsini toplayıb yazıya ala bilmişik.

Aşıq İsgəndər Ağbabalının 1988-ci ilin məlum hadisələri dövründə, yəni növbəti erməni vəhşətində Ağbabanı tərək etmək məcburiyyətində qalıb Azərbaycana üz tutması onun həyatında ağırlı, unudulmaz anlar kimi qalmışdır. Doğma yurdundan-yuvasından ayrı düşmüş el sənətkarı Şəmkir şəhərində binə bərkətməmişdi. Aşıq İsgəndər baş verən olaylara rəğmənlə yənə yaradıcılığını davam etdirirdi. Böyük aşiq ilə Şəmkirdə ancaq bir neçə dəfə görüşə bildik. Aşıqın dastan danışığı, aşiq sənəti haqqında bilgisi, aşıqlığın şərtləri

və digər məsələlər vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından itib-batdı, biz ondan bəzi məlumat və qeydləri yazıya ala bildik. Halbuki bu el sənətkarı həm musiqi yönündən, həm aşıq yaradıcılığı istiqamətindən kifayət qədər tədqiq olunmayıb, təbii ki, ondan yazıya alınacaq qeydlər və bilgi çox faydalı ola bilərdi. Düşünürük ki, bu boşluğu müəyyən qədər bu tədqiqatla doldura biləcəyik.

I FƏSİL

AŞIQ İSGƏNDƏRİN HƏYAT YOLU

1.1. Aşiq İsgəndərin soy-kökü, sənət şəcərəsi

Aşiq İsgəndər Ağbabalının mənsub olduğu Güllüoğlu tayfası özünün təbli adamları ilə tanınıb. Bunların başında Qasım Əfəndi gəlir. Onun əsl adı Məmmədqasımdır. Qasım Əfəndi tanınmış din xadimi, el şairi olub. Onun Çıldırlı Aşiq Şenliklə deyişmələri və görüşmələri el-oba arasında rəvayətlərə çevrilib geniş yayılmışdır. Adətən bunları yaşlılar xüsusi həvəslə danışdılar. Bu barədə Aşiq İsgəndər geniş bilgiyə malik olsa da, bunları vaxtında yazıya ala bilmədik. Yaşlıların dediklərindən məlum olur ki, Qasım Əfəndi yaşca Çıldırlı Aşiq Şenlikdən böyük olub. Deyilənlərə görə, bir dəfə Çıldırlı Aşiq Şenlik din xadimləri ilə sözləşir, onlara bir bağlama deyir. Onlar aşığın bağlamasını açma bilməyib gəlirlər Ellərkəndə, Qasım Əfəndinin yanına. Xeyli xahiş-minnətdən sonra Qasım Əfəndi mollaları sevindirir, bağlamanın açmasını deyir. Bu əhvalatdan sonra mollalar sevincək gedirlər Çıldırlı Aşiq Şenliyin yanına. Aşiq Şenlik haqq aşığı olduğu üçün işin nə yerdə olduğunu anlayır, Qasım

Əfəndinin yanına gəlir. Bu görüş onların arasında səmimi bir dostluğun əsasını qoyur (19). Qasım Əfəndinin ədəbi irsindən dövrümüzə qədər çox az nümunə gəlib çatmışdır. O, sözə, onun hikmətinə böyük əhəmiyyət vermişdir:

Sözün düzü gözəl olar
Dürr inci, sədəf kimi;
Kişidə insafla mürvət,
Xasiyyət, ədəb kimi;
Durma, a Qasım Əfəndi,
Ol xəstənin həkimi,
Hikmətli söz bir dərmandı
Xəstəsinə tez yetir (18).

Bu gözü-könlü tox el şairi Allahından, onun verdiyi ruzidən razı olduğunu da dilə gətirir:

Könül, coşma yerli-yersiz,
Həddini aşma sən də;
Bəxtindən narazı düşüb
Güzarına küsəndə...
Allah bilir hər bir dərdi,
Onun rəhmi bəsindi.
Qismətini verən verib,
Artığını istəmə (18).

Qasım Əfəndinin oğlu Heydər Xoca da təxminən Çıldırlı Aşığı Şenliklə yaşdaş olub. Eyni zamanda qabağından yeməyən, olduqca cəsarətli bir şəxs kimi tanınıb (20). Bu el şairinin də ədəbi irsindən çox az şeir, rəvayət dövrümüzə qədər gəlib çatmışdır. Üstəlik, Heydər Xocanın bir neçə dastanı da məlumdur. Yaşlıların dediklərinə görə Qaçaq Yusiflə bağlı yaranan dastanlardan birinin müəllifi Heydər Xocadır (21). Bu el şairinin cəmi bir neçə şeiri gəlib əlimizə çatmışdır. Elə bu poetik nümunələr də onun ustad şair olduğunu bəlli etməkdədir. O yazır:

Alaq, qanqal gül olarmı
Dərib dəstə bağlasan;
Səsin yoxsa nə mənası
Aşığı kimi çağlasan.
Ürəyində eşq yoxdursa
Boşdu onu dağlasan;
Sən şairi yaxşı eşit,
Sözündən sözü götür (22).

1.2. Aşığın ömür yolu

Aşıq İsgəndər Ağbabalı, yəni Gülməmmədov İsgəndər Bəxtiyar oğlu 1925-ci ildə Amasiya rayonunun Ellərkənd kəndində dünyaya gəlir. İsgəndər hələ uşaq yaşlarından atası Bəxtiyar kişinin çaldığı çoban tütəyinə, anası Bərdi xanımın bayatlarına qulaq asmaqdan doymazmış. Əmisi Bilalın danışdığı nağıllar, onun mərdanə hərəkətləri İsgəndərdə xoş duyğular oyatmışdı. Böyüklərdən mənsub olduğu Güllüoğlu tayfasının görkəmli adamlarının – Qasım Əfəndi, Heydər Xoca, Güllüoğlu İsgəndər kimi sinədəftərlərin şeirlərini eşitmiş, onlarla bağlı rəvayətləri maraqla dinləmişdi (20). Beləcə İsgəndərdə hələ uşaq yaşlarından saza-sözə maraq yaranmışdı. Onun saza-sözə könül verməsində Hesabdar İslamın da az təsiri olmayıb. Çünki Hesabdar İslam tanınmış el şairi Çorlu Məhəmmədin nəvəsi idi, həm də Aşıq İsgəndərlə bacanaqdı. O eyni zamanda yaxşı məclis aparır, aşıqlar kimi avazla oxuyub nağıl danışardı, el sənətkarlarına, aşıq havalarına da yaxşı bələddi.

Daha sonralar İsgəndərin bir məclisdə Aşıq Nəsilə qarşılaşması onun gələcək taleyini həll etdi. Aşıq Nəsil onun səsinə, oxumasına qulaq asandan sonra onu bəyənib özünə şəyird götürdü (23). İsgəndər bö-

yük aşığın xoşuna gəldiyindən öz sazını ona bağışladı. Beləcə, İsgəndər Ağbaba-Şörəyeldə aşiq kimi tanınmağa başladı. O həmişə dövlət tədbirlərində, mədəniyyətlə bağlı toplantılarda iştirak etsə də aşığın heç vaxt halı-əhvalı düzəlməzdi. Çünki onun çox sevdiyi “Qaçax Usuf” dastanını ermənilər yaxşı qarşılamaır, ona dolayı da olsa təzyiq göstərir, onun el arasındakı nüfuzunu zəiflətməyə çalışırdılar.

Aşiq İsgəndər uzaq Qazaxıstana, ordakı ağbabalıların yanına (bu ağbabalıları buraya 1937-ci ildə və ondan sonra sürgün olunmuşdular. Sonralar Alma-Ata şəhəri yaxınlığında əhalisi ağbabalılarından ibarət bir şəhər tipli qəsəbədə cəmləşmişlər) gedir, orada ağır məclislər aparırdı. Bu böyük aşiq Qazaxıstanda yaşayan ağbabalıları və mesxetilər arasında da hörmət qazanmışdı.

Aşiq İsgəndər 33 dastanı sinədən bilirdi. O, Gümrü, Çıldır, Qars, Axırkələk, Ərdahan, Gölə, Qağızman kimi yerlərdə yaşayan el sənətkarlarının ədəbi irsini yaxşı bilirdi. O, ustad aşiq kimi Aşiq Murtaza, Aşiq Paşa Göydağlı, Sultan Orucoğlu, Aşiq Faxfur kimi şeyirdlər də yetirmişdir. Bunlardan Aşiq Faxfur Aşiq İsgəndərin oğludur, həm də Güllüoğlu tayfasının sonuncu el sənətkarıdır.

1988-ci ilin məlum hadisələri Aşıq İsgəndər Ađbabalını da yerindən-yurdundan oynatdı, o da Azərbaycana z tutdu, Şəmkir şəhərinə gəldi. 1992-ci ildə Şəmkirdə dünyasını dəyişdi.

1.3. Aşıq İsgəndərin özünəməxsus sənətkarlıq xüsusiyyətləri

Aşıq İsgəndər Ağbabalı bizim daha çox ünsiyyətə olduğumuz el sənətkarı olduğu üçün ona məxsus sənətkarlıq özəlliklərinə xüsusi fikir vermişik. Çünki bu böyük aşıq hər kəslə danışmağı, ünsiyyət qurmağı bacarırdı. Özünün bir sənətkar kimi səliqəsi vardı. Həmişə yığnaq keçirməyə gələndə çox sıx geyinər, paltarları olduqca səliqəli olardı. Maraqlıdır, evdə də onu bu formada görmək olardı, həyat yoldaşı Hənifə xala buna çox diqqət verərdi. Adətən, aşıq məclis keçirməyə gedəndə ayağında par-par parıldayan xrom çəkmə, başında ağ-boz rəngli papaq, əlində saz olardı. Saz xüsusi hazırlanmış çamadanın içində, o da köynəkdə olurdu. Maraqlıdır, aşığın qırmızı rəngli qatlama bıçağının da xüsusi qabı vardı. Təbii ki, el sənətkarının cib fənəri, qaloşları da vardı. Həmişə qaloşu ehtiyat üçün götürərdi. Birdən yağış yağsa, yer pəlçiq olsa, onda onu xrom çəkmənin üstündən geyərdi, yəni çəkmənin bulanmasına imkan verməzdi. Qəribədir, aşığın papağının da sirri vardı. Onun içində xüsusi bağ vardı, bunu sıx çəkəndə papaq başda daha kip durur, bunun əksi olanda bir az boşarğı olurdu. Bu da qışla, yayla, yəni fəsillərlə bağlı idi.

Aşıq İsgəndər, adətən, hər bir kəndə məclis keçirməyə gedəndə bir xeyli erkən gedərdi. Həm də öncə kəndin yaşlılarına baş çəkər, onlarla ötənlərdən-keçənlərdən söz açar, özündən əvvəlki el sənətkarlarını xatırlayar, söz əsnasında yaşlılardan eşitdiklərini hafizəsinin dəftərinə yazardı. Məsələn, biz dəfələrlə böyük aşığın Seyid Həsən baba (yaşı yüzü keçən bir sinədəftərdi), Cəlil baba, Yetim Əsgər və başqaları ilə söhbətlərinin şahidi olmuşuq. Üstəlik, aşığın hər kənddə bir qonaqçısı vardı. Aşıq heç vaxt soyuq su içməz, çayı da qaydasında istəyərdi.

Biz aşığın hərəkətlərinə həmişə diqqət edərdik. O, sazı divardan asanda simlərini boşaldırdı. Sazın simlərinin altını dəsmalla səliqə ilə silərdi. Bunun səbəbini də bizə bildirməyi unutmazdı:

– Saz divardan asılında onun simləri boşaldılmalıdır. Çünki bu sazın nizamının pozulmamasına kömək edir, simlərin altını ona görə silmək lazımdır ki, onların altında toz qalmasın, toz qalsa simin səsinə təsir göstərir. Simlər, adətən, bir-iki aydan bir dəyişdirilməlidir. Çünki sazı çaldıqca simlər nazilir, yeyilir, buna görə də səs bir-birini tutmur. Təbii ki, hər bir sənətkar da, şəyird də sazı simləməyi, saza sim qoşmağı bacarmalıdır.

Aşıq mizrabın nədən hazırlanmağına da fikir verərdi. Adətən, o, qırmızı gilə qabığından hazırlanan mizrablara üstünlük verərdi. Deyərdi ki, gilə qabığını bir balaca tavada su ilə qaynadıb yaxşı bişirəndən sonra soyuyanda həmin bişirilən qabıqdan yonub bir neçə mizrab düzəltmək olur. Belə mizrablar həm də elastik olub, sazın səsinin normal olmasına da imkan yaradır.

Aşığın adəti idi, özündən yaşlı sənətkarlara hörmətlə yanaşardı. Bunu onunla söhbət və görüşlərimizdə də gördük. Həmişə onların, yəni Aşıq Qənbərin, Hesabdar İslamın, Yetim Əsgərin və başqalarının sənətkarlığına rəğbətlə yanaşdığını dilə gətirərdi. Yeri gələndə də xüsusi sevgi ilə “mən onlardan hələ sənətkarlığın sirlərini öyrənirəm” – deyərdi. Aşıq İsgəndər Ağbabalı olduqca iti yaddaşa malik bir el sənətkarı olduğundan bir sıra el sənətkarlarının ədəbi irsinə yaxşı bələd idi.

Böyük aşığın bir yaxşı xasiyyəti də qonşu haqqına sadıqlıyı, adamlarla paylaşmağı sevməsi idi. Onun dediklərinə görə əvvəllər, yəni 40-cı illərdə, qıtlıq illərində o həmişə ona verilən taxılı qonşularla paylaşarmış. Təbii ki, o vaxtlar pul olmadığından aşığa bunun əvəzində taxıl vermişlər. Söhbətlərin birində aşıq bizə bildirmişdi ki, öz evinin tavanındakı ka-

rana, yəni şalbana belə bir yazı yazdırıb: “Bu ev elin pulu ilə tikilib”. Yəni aşiq deyirdi ki, onu həmişə el dolandırıb. Deyirdi, buna görə mən də əlimə düşəni həmişə qonum-qonşu ilə bölüşdürmüş və bundan qürur duymuşam.

Aşiq İsgəndəri digər el sənətkarlarından fərqləndirən bir cəhət də onun nəfəs alətlərinə olan sevgisi idi. Adətən, həmişə onun qoyun cibində bir balabanı olardı. Gecə məclis dağılandan sonra tay-tuşlarını və yaşlıları başına yığıb xudmani bir məclis qurardı. Adətən, bu məclisi aşiq balabanı dilləndirməklə keçirirdi. Aşığın balaban çalması, çaldığı qəmli və hüznü havaları dinləmək, yaşlıların göz yaşlarını seyr etmək bir ayrı tamaşa idi. Qeyd edək ki, aşiq qara zurnanı da yaxşı ifa edirdi. Yaşlıların dediklərinə görə, bir dəfə qonşu kəndlərdən birində zurnaçı bir az gecikmiş, dərhal aşiq onu əvəz eləyib, bir neçə saat zurnaçı kimi xeyir işi yola verib (15, 52).

Aşığın təbi gələndə hisslərini, duyğularını şeirə çevirməyi də çox maraqlı idi. Onun dediklərinə görə bu əhvalat həmişə gecə vaxtı baş verərdi. Bunların ilk dinləyicisi aşığın həyat yoldaşı Hənifə xala olardı. Adətən, Aşiq İsgəndərin otağına kimsə girə bilməmiş, aşiq burada var-gəl eləyə-eləyə astadan yaranan misraları zümzümə edərmiş. O, bir dəfə özünün bir das-

tanının necə yaradıldığını dedi. Qeyd etdi ki, gecənin bir vədəsi başladım bunu toxumağa. Sözlər də yaxşı gəldi. İşin qəribəsi budur ki, bütün sözlərin möhürbəndləri yadımdan çıxdı. Dedim: “Allah, Allah, bu necə oldu, yox, burda bir iş var. Gördüm alınmır, gəlib yatdım”. Aşıq dedi ki, səhər yerimdən duran kimi Qasım Əfəndi babamın gedib qəbrini ziyarət etdim:

– Ay baba, iş belədi, ümidim sənə gəlir, mənə kömək elə.

Aşığın dediyinə görə gecə o, yuxusunda Qasım Əfəndini görür. O, aşığa deyir:

– Ay İsgəndər, sən comərd bir insansan. Bəs niyə borclu qalmısan? O borcunu niyə ödəmirsən?

Bu əhvalatdan sonra aşıq səhərə qədər yata bilmir. Öz özünə fikirləşir ki, görəsən bu nə borcudur? Baxır yata da bilmir, səhər də açılıb, durub gedir əl-üzünü yusun. Baxır arvadı bunun başının üstünü kəsdi:

– Ay İsgəndər, mənə beş manat pul ver, üç aydı Öysüzün ocağına nəzir demişəm, həmişə yadımdan çıxır. Bu gün qonşular da ora gedəcəklər, mən də onlarla gedim.

O saat el sənətkarı işi başa düşür. Demək, Qasım Əfəndinin dediyi borc bu imiş. Odur ki, o çıxarıb

arvadına on beş manat pul verəndə Hənifə xala təəcüblənsə də aşıq pulu zorla ona verir:

– Demirsənmi ziyarata gedirsən, orda pul lazımın olar.

Həmin günün axşamı gecə vaxtı aşıq yeni yaratdığı dastanı astadan zümzümə edə-edə otağını dolanda baxır sözlərin möhürbəndləri də yerindədir, o saat həyat yoldaşını çağırır ki, gəl yeni dastanı sənə danışım. Əlbəttə, bu el sənətkarının özünəməxsus cəhətləri çoxdu, biz sadəcə bəzilərini sadalaya bildik. Qeyd edək ki, bunu professor Qara Namazov da xüsusi qeyd edib (14, 243).

II FƏSİL

AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ YARADICILIĞI

2.1. Aşiq İsgəndər yaradıcılığında vətən həsrəti, yurd nisgili motivləri

Aşiq İsgəndər Ağbabanın sonuncu azman aşığıdır. O, otuz üç dastanı, onlarla aşiq rəvayətini əzbərdən bilirdi. Aşiq İsgəndər ifaçı aşiq kimi el-oba arasında tanınmışdı. O, Ağbaba-Çıldır havalarının (“Çıldır divanisi”, “Çıldır atüstü”, “Ağbabayi”, “Konyalı”, “Ağbaba qaytarması”, “Ağbaba zarmcısı”, “Şenlik Mirzəcanısı”, “Qurdoğlu”, “Köşəbaşı”, “Çalpapaq”, “Sarı yaylıq”, “Otalı qızı”, “Dərbədəri”, “Diyarbəkri” və s.) mahir ustası sayılırdı. Yaxşı dastançı aşiq kimi şöhrəti eldən-elə, dildən-dilə yayılmışdı. O, həm də yaradıcı aşiq idi. Yaşının ahıl vaxtında doğma el-obasından didərgin düşməsi (1988-ci il erməni vəhşəti) aşığa çox ağır təsir göstərdiyindən onun yaradıcılığının son dövründə yazdığı şeirlərin ana xəttini qaçqınlıq, didərginlik, yurd nisgili təşkil edir. Təbii Aşiq İsgəndər də erməni vəhşəti nəticəsində var-yoxunu itirib Azərbaycana (Şəmkir)

pənah gətirdi. İ.Ələsgərov yazır: “Bu amansız təqiblər (erməni vəhşəti) zamanı orda (Ermənistan ərazisi nəzərdə tutulur – T.S.) yaşayan aşığılarımızın da var-yoxu talan edildi. Amma onlar çəkiddə yüngül, qiymətdə isə çox ağır olan sazlarını götürdülər, onu düşmən təhqiri təhlükəsindən xilas edə bildilər” (10, 14). Bəli, İ.Ələsgərovun qeyd etdiyi kimi, Aşıq İsgəndər Ağbabalı da qaçqın aşığılarından biri idi. Didərgin aşıq başına gələn qəzavü-qədəri “Neynim” adlı qoşmasında bürüzə verir:

Köç etdim yolumu saldım Şəmkirə,
İtirdim o ana yurdu, neyləyim.
Tərs tale başımdan basdı aşağı,
Fələk döndü, döndü vurdu, neyləyim.

Gözümdən yaş axır, söz tutmur dilim,
Qərib düşənlərə layiqdi ölüm.
Mizrab əldə durmur, titrəyir əlim,
Allah qanadımı qırdı, neyləyim.

Aşıq İsgəndərəm, qəm başım üstə,
Ürək yaralıdı, könül şikəstə.
Dağlardan gələli olmuşam xəstə,
Qəza yolum üstə durdu, neyləyim (1, 34).

Bu şeir (qoşma) qarslı Aşiq Topçu Küftarinin “Ağlaram” adlı qoşması ilə səsləşir:

Söz-söhbət elədim dinlə guş ilən,
Əlvida elədik yar-yoldaş ilən,
Doldu didələrim qanlı yaş ilən,
Qürbət elə düşdü işim, ağlaram (7, 48).

Diqqətlə fikir versək bu şeirdə (“Neynim”) “Fələk döndü, döndü vurdu, neyləyim” deyiminin nəyə işarə olduğunu müəyyən edə bilərik. Şair-aşiq bunu deməklə cavan ölən oğlu Xurşudu, didərginliyini göz önünə gətirir. Digər tərəfdən Aşiq İsgəndərin ahıl vaxtında, altmış üç yaşında tək-tənha öz ailəsi ilə Şəmkirə pənah gətirməsi də onu sıxır, incidir. Təbii ki, el-obadan, qohum-əqrəbadan ayrı düşən qəlbisinq aşığın elə buna görə dili söz, əli mizrab tutmur, çünki özü dediyi kimi “qanadı qırıqdır”, tənhadı, təkdi, bir sözlə arxasızdır. Gördüyümüz kimi, möhürbənddə aşiq öz ərzi-halını yanıqlı bir dillə təsvir edir. Aşığın “Gətirin” adlı başqa bir qoşmasında kədər-qəm, yurd nisgilli notları çox tündür. Ürəyi vətən həsrətindən od tutan aşiq yanayana belə yazır:

Ətrini, iyini çiçəyin-gülün,
Sərin havasını o Arpagölün,
Xətir-hörmətini o ağır elin,
Söz ilə güldəstə yapın, gətirin (1, 32).

Aşıq İsgəndər Ağbabalı bir qoşmasında
("Görünməz") bütün Ağbaba kəndlərini yad edir:

Necoldu Ellərkənd soyuq bulaqlı,
Çivinli, Quzükənd sərin yaylaqlı,
Güllücə, Balıqlı əziz qonaqlı,
O keçən dövrənlər hanı, görünməz (1, 33).

Bu qoşma iki cəhəti ilə diqqət çəkir. Birincisi odur ki, burada Ağbaba bölgəsinin (Amasiya rayonu – T.S.) iyirmidən çox kəndinin (Ellərkənd, Çivinli, Quzükənd, Güllücə, Balıqlı, Oysüz, Qarabulaq, Surabad, Təpəkənd, İbiş, Qoncalı, Mağaracıq, Daşkörpü, Oxçoğlu, Qaraçanta, Amasiya) adı çəkilir. İkincisi, bu kəndlərin yerləşdiyi ərazi haqqında da məlumat verilir. Ağbabanı tanımayan adamlar da bu qeyd edilənlərə əsasən (məsələn: Surabad və Təpəkənd kəndləri Arpagölünün başında yerləşir) burada təsvir edilən kəndlərin harda yerləşməsini aydın təsəvvür edə bilirlər. Yurdu əlindən çıxan, dərbədər olan aşıq

şeyrlərinin birində erməni vəhşətindən elin dağılmasını, köçəköçü belə təsvir edir:

Kimi dağa köçdü, kimi arana,
Qucağında uşaq ağladı ana.
Daşnak vətəninə qoydu virana,
Təzəcə tikilmiş binalar qaldı.

Qoca aşiq keçirdiyi dər-d-ələmli, vətənsiz günlərə dözmədiyindən daha şax dayana bilmir, çünki onun qəddini əyən didərginlikdir. Aşiq yazır:

Belə düşdü, daha yerim daldadı,
Dər-d-ələmli ağır günlər daldadı.
Ay İsgəndər, didərginsən dalda dur,
Vətənsizlər şax dayanmaz qabaqda (1, 35).

Aşiq İsgəndər Ağbabalı Şəmkirdə el-oba arasında böyük hörmət-izzət, Aşiq Murad Niyazlıdan qardaş məhəbbəti görsə də, bir an olsa da onu Ağbaba həsrəti dinc buraxmır. Haqlı olaraq dost-taşıqlarının onu yoluxmaması və dər-d-sərin bilməməsi ilə bağlı kədərinin artdığını göstərir:

Qədrimi bilmədi dostlar-tanışlar,
Dərdim artdı-artdı, biri üç oldu.
Dövran eləsəm də neçə illərdə,
Fələk belə saldı axrım puç oldu (1, 35).

Bu şeirin möhürbəndi daha çox kədərli və insanı düşündürən bir səpgidə yazılmış, məqamından düşən qoca aşığın ərzi-halı olduğu kimi verilmişdir:

İsgəndər xan idi düşdü ayağa,
Sailə dönübdü dünənki ağa,
Gəzirəm gözümdən qəm yağa-yağa,
Qaçacaq başladı, köçəköç oldu.

Aşiq İsgəndər yaradıcılığının son illərində yazdığı qoşma (“Allah”) xüsusilə seçilir. Burada aşiq başına gələn müsibətləri qeyd etməklə bərabər, Ağbabasız dözə bilmədiyini deyərək Allahdan ölüm diləyir:

Nə idi suçumuz, de günahımız,
Ay bizi yox yerdən yaradan Allah,
Müsəlman olanın heç gülməz üzü?!
Payımız tutulub, yaradan Allah.

Aldın vətənim, döydüm başıma,
Zəhəri doğradın bişmiş aşıma.
Məni həsrət qoydun torpaq-daşıma,
Qan axır vurduğun yaradan, Allah.

Aşiq İsgəndərəm, gözə bilmirəm,
Dərdim niyə gəlmir gözə, bilmirəm,
Dağlarsız neyləyim, dözə bilmirəm,
Öldür məni, çıxım aradan, Allah (1, 36).

Aşiq İsgəndərin yaradıcılığında bayatılara da rast gəlinir. Maraqlıdır ki, bayatılar da onun ömrünün son illərinə təsadüf edir. Didərgin aşiq bayatılarının birində qapısını bağlı qoyub, çırağını keçirdiyini yazır:

Ellərim köçdü mənim,
Axırım puçdu mənim.
Qapını bağlı qoydum,
Çırağım keçdi mənim (1, 7).

Ustad aşiq yurdsuzların yetim olduğunu göstərir:

Eləmi yetim olar,
Yurdsuzlar yetim olar.
Ölməmişdən, ilahi,
Dağlara yetim olar?! (1, 7).

Burada “yetim” sözü cinas kimi işlənmiş, birinci, İkinci misralarda yetim (ata-anasız) kimi, dördüncü misrada “yetim”, “yetmək” (feil), “çatmaq” anlamında işlənmişdir. Bayatılar da qoşmalar kimi təsirli və kövrək bir ovqatda yazılmışdır. Dərbədən aşığı bayatıların birində özünü qəfəsə düşən bülbülə bənzədir:

Bülbül qəfəsə düşdü,
Dərd qanan kəsə düşdü.
Elə bildim dağdayam,
Ürəyim səsə düşdü (1, 8).

Aşığı bayatılarının birində olduqca orijinal bir bənzətmə (vətən həsrəti ilə od tutub yanan ürəyini anasız quzuya bənzətmişdir) yaradıb:

Nələr qaldı,
Yurdda gör nələr qaldı.

Bir anasız quzudur,
Ürəyim mələr qaldı (1, 9).

Aşiq İsgəndərin didərginlik dövründə (Şəmkirdə yaşayanda) yazdığı şeirlərin içində təcnislər də xüsusi maraq doğurur. Ən qəribəsi odur ki, bu şeirlərin hamısı didərginliyə, qaçqınlığa həsr edilmiş, yurdsuzluğun ağır dərđini əks etdirir. Aşiq İsgəndər aşiq şeirinin bu çətin növündə öz gücünü sınaqla bərabər, öz ərzi-halını, dərđini yanıqlı bir dillə, təsirli vermək üçün olduqca uyğun sözlər, ifadələr tapmış, onlardan cinaslar kimi istifadə etmişdir. “Qanadı” adlı təcnisdə biz bunu tam aydınlığı ilə görürük:

Kömək elə çat dadına, ya ağa,
Ya da bükdür tez kəfənə, ya ağa,
At verməynən mənim kimi yağa ,
Kəsik olar qaçqının bir qanadı (1, 37).

Ustad aşiq bu bənddə “ya ağa” sözünü cinas kimi üç mənada (ağa, ağ parça, piyada) işlətmişdir. Bu bəndin axıncı misrası (dördüncü misra) çox uğurlu alınmışdır. Aşiq bununla (kəsik olar qaçqının bir qanadı) didərgin adamın taleyini qanadının biri qırılan quşa bənzədir. Qanadının biri qırılan quş uca

bilmədiyi kimi, vətəninə itirən adam da dincliyini, səadətini, xoşbəxtliyini, sağlamlığını itirir, yurd həsrətindən od tutub yanır. Təcnisin sonuncu bəndi də çox təsirlidir:

Ay İsgəndər, son gününə bez ara,
Ölüm yeydi sən tək qəmdən bezara.
Əcəlini yaşamaqdan bez, ara,
İtirmisən qan hörməti, qan adı (1, 37).

Bu bənddə verilən köməkçi cinaslar da uğurlu alınıb. Birinci misrada “bez ara” (bez, parça aramaq), İkinci misrada “beziib usanan”, üçüncü misrada “bezmək” anlamında işlənmişdir. Gördüyümüz kimi, üç bəndlik şeirdə dörd əsas (qanadı), altı köməkçi cinas qafiyə işlənmişdir. Folklorşünas alim Elxan Məmmədlinin qeyd etdiyi qəlibə (qoşma təcnis) uyğundur. Tədqiqatçı yazır: “Qoşmalarda hər bəndin köməkçi qafiyələrinin sayı üçdən artıq və ya az olmur. Deməli, biz üç bənddən ibarət təcnis qoşmalarda dörd əsas, altı köməkçi (üç, üç) cinas qafiyələrlə rastlaşırıq (9, 75).

Qeyd etdiyimiz təcnisdəki “qanadı” (əsas cinaslar) cinasları müxtəlif anlamlarda (dörd mənada) işlənmişdir. Qanadı (qanamaq), qanadı (qanadı),

qanadı (qol-qanadı, insandan söhbət gedir), qan adı (itirmisən qan hörməti, qan adı - dördüncü misranı bir də yada salırıq) burada hörməti, adı itirmək mənasındadır, “qan” “qanmaq”, “anlamaq” anlamındadır.

“Yaşa bax” adlı təcnişi də aşığın ömrünün sonlarında yazılan şeirlərdəndir. Didərgin aşıq böyük məharətlə öz didərgin əhvali-ruhiyyəsini, köçkünlüyün əzabını, yurd həsrətinin ağırlığını təsvir etmişdir:

Arı olan çiçəkiərdən bal alı,
Əzəl gündən başım olub bəlalı,
Köç üstündə ata-ana, balalı,
Korğun-korğun yanan quru, yaşa bax.

Lap poladdan olsa ərdə qədd əyər,
El möhnəti, yurd həsrəti qədd əyər,
Fələk səni qələm kimi qəddəyər,
Ay İsgəndər, ötub keçən yaşa bax (1, 38).

Gördüyümüz kimi, burada da qocaman aşıq sözləri olduqca yerində işlədərək gözəl cinaslar (qədd, əyər, qədd əyər, qəddəyər) yaradaraq “Fələk səni qələm kimi qəddəyər” maraqlı, həm də gözəl bir deyim yaratmışdır.

Vətəninin baharını yada salan şair-aşıq vətən həsrəti duyğuları ilə orijinal bir təcnis də (“Yaza” “r”ı”) yaratmışdır. O yazır:

Bahar gəldi, yaşıl geydi dərə-düz,
Çiçəkdən çiçəyə qonar yaz arı.
Vətən qürbətdədir, ay dəli könül,
İstər ah çək, istər hönkür, ya zarı.

Aşığın təsvirindən görüldüyü kimi, baharın gəlişi ilə dərə-düz yaşıl geyindiyyindən arılar gül-çiçəyə qonur, şirə toplayır. Bu təsvir bir növ oxucunu sonrakı qəmli notlara hazırlayır. Bəhs etdiyimiz bəndin üçüncü və dördüncü misrasında artıq biz bu notlarla (qəm-kədər) qarşılaşırıq. Vətən qürbətdə qaldığından könül nə qədər ah çəksə də, zarısa da faydası yoxdu, nə ünü çatar, nə əli yetər. Bəli, Aşıq İsgəndər burada maraqlı təzad yaratmışdır. Sonuncu bənddə aşiq son dərəcə kövrək bir ovqatla hisslərini dilə gətirir:

İsgəndərin uçub bürcü-hasarı,
Əli tutmur heç olmasa yaza “r”ı (1, 38).

Dördüncü misrada aşiq “əli tutmur heç olmasa yaza “r”ı” deməklə bir tərəfdən özünün düşkün, qəmli, taqətsiz halını təsvir etsə də, o biri tərəfdən “yaza “r”ı” ifadəsini boşuna işlətməmişdir. Aşiq bu ifadədə (“yaza “r”ı”) işlətməkiə “rəhman” sözünü (başlanğıcı “r” ilə başlayır) nəzərdə tutmuşdur. Bildiyimiz kimi, “rəhman” da “Allah” anlamındadır. Bir sözlə, aşiq dərd əlində korğun-korğun yandığından son anda Allaha tapınır, pənah gətirir.

Aşiq İsgəndərin divanilərinin içərisində yurd həsrəti, vətən dərdi ilə yazılanlar da az deyil. “Gözlə, gözlə sən”, “Vədəsi” bu qəbildəndir. Aşiq “Gözlə, gözlə sən” divanisində göstərir ki, ürəyə Ağbaba adını yazmaqla, xatirələrlə candaki qəmlərin alov-odunu söndürmək mümkün deyil, axı yurd həsrəti ilə köçüb gedənlər kifayət qədərdir:

Ürəyinə sən ha yaznan
Ağbabanm adını,
Xatirələr söndürərmi
Alovunu, odunu?
Yurd dərdiylə ölüb getdi
Yurdun kişi-qadını
Ölümünü tez ara, bul
Narı gözlə, gözlə sən (1, 40).

Vədəsi” divanisində də aşiq öz ərzi-halını belə bəyan edir:

Telli sazım qəm ağlayır,
Keçib sənlik vədəsi,
Qədd əyilib, şuxluq itib,
Ötüb mənlik vədəsi,
Adamları seçəmmirəm
Yetib tünlük vədəsi.
İstər könül bir dincələ,
Bircə günlük vədəsi...

Təbii ki, Aşiq İsgəndərin yaradıcılığının son dövrü (1988-1992) ağırlı bir vaxtı – didərginliyi əhatə etsə də, onun yaradıcılığında maraqlı mərhələdir. Bu dövrdə yazılan gəraylılar, qoşmalar, təcnislər, divanilər, eləcə də bayatılar kövrək, qəmli notlarla verilsə də, böyük tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu sözlərdə böyük vətənpərvərlik, yurdsevərlik öz əksini tapmışdır.

2.2. Aşığın ədəbi irsində etnoqrafik materiallar və yer-yurd adları

Aşıq İsgəndər Ağbabalı Ağbaba aşıq mühitinə mənsub çağdaş el sənətkarları arasında ən tanınmış ustad aşıq kimi hörmət və izzət sahibi idi. Bu böyük aşıq həm də adət-ənənələrə yaxşı bələd olduğundan yeri gələndə yaradıcılığında el-oba arasında yaşayan və yayılan gələnlərdən söz açır və dədə-baba adətlərini xatırlayır. Aşığın “Olsun” adlı qoşması bu cəhətinə görə xüsusi maraq doğurur. Aşıq İsgəndər Ağbabalı deyir:

Nə olar bir mənə çəkməcə qoyun,
Üstündə qaz əti, dadı bal olsun.
Lilipar turşusu dadan aşığın,
Kefi qoy durulsun, halı hal olsun.

Bu üzlü qonağa bir qazan asın,
Qımı turşusu da unudulmasın.
Doğrayıb şaqqanı tavaya basın,
Yeyəndə bizlərə halal mal olsun.

Qovurma da olar, şaqqa olmasa,
Girvənkə də bəsdı, hoqqa olmasa.

Yemək-içmək çoxdu, hoqqa olmasa,
Kəsməyə bir qoyun, ya da mal olsun.

Süfrənin yanında göy pendir gərək,
Bükülsün dürməklər, gözlərdə fərəh.
Əllərdə cam tutun, neynirik qədəh.
Şadlanaq, paxıllar, pislər lal olsun.

Ağbaba xörəyi beşdi, üçdümü,
Yeməyə yerim var – qarnım acdı ki.
İsgəndər kəsilən heyvan qoçdu ki,
Ye halal tikədən, ət halal olsun (1, 23).

Burada bir neçə xörək (çəkməcə, qovurma), tutma (lilipar turşusu, qımı turşusu) adı çəkilir. Qeyd edək ki, qaz əti ilə təndirdə bişirilən qış xörəklərindəndir. Təbii ki, qovurma da qış xörəyidir. Hər iki xörək dadına və iyinə görə ağbabalıların ən ləziz xörəklərindən sayılırdı. Şeirdə qeyd olunan göy pendir – motal pendiri həm çeçil pendirdən, həm də baş pendirdən tutulurdu. Sadəcə motalı pəyəyə və ya koma xüsusi bir yerə qoyurdular, burada qalan motal bir müddətdən sonra dəyirdi, yəni motalın pendiri göyərir, xüsusi dada və ləzzətə malik olurdu (Mahmud baba). Qoşmada verilən “girvənkə”, “hoqqa”, “şaqqa”

sözləri çəki ölçüləridir. Girvənkə təxminən, dörd yüz qram, hoqqa (əslində “okka” Anadolu türkcəsindən alınmışdır. Çünki Ağbaba da Anadolu torpaqlarındandır) təxminən, bir kq-dan artıq, şaqqa isə heyvanın cəmdəyinin yarısı nəzərdə tutulur. Marahlıdır ki, müəllif burada “Cam” və “qədəh” sözlərini təsadüfən işlətməyib. Yəni camda şərbət, meyvə suyu, qədəhdə isə şərab içmək olar. Aşıq adamlara nəsihət edir ki, şərab içmək yaxşı iş deyil, buna görə o “neynirik qədəh” ifadəsini işlədir. Müəllif həm də burada kəsiləcək heyvanın qoç olacağını da təxmin edir. Təbii ki, ustad aşıq boş yerə burada “halal tikə” ifadəsini dilinə gətirmir, bununla bu kəsilən heyvanın qonaqlıq edən adamın öz heyvanı olduğunu, halallığın da buradan qaynaqlandığını adamların diqqətinə çatdırır. Gördüyümüz kimi, Aşıq İsgəndər bir qoşmada Ağbaba ərazisindəki adət-ənənələrdən, məişətdən xeyli məlumat verir, bu yerin özünəməxsusluğunu göstərir. Böyük aşığın digər bir qoşması (“Qoyun”) da etnoqrafik cəhətlərinə görə birinciyə oxşayır. Müəllif yazır:

Gətirin ortaya ayran aşını,
Aşın şirinini, aşın başını.
Dəyişsin görməyən barı dişini,
Hədiyin kəşinin xanama qoyun.

Adım İsgəndərdir, yerim Ağbaba,
Tanıyır aşığı burda hər oba.
Gül-çiçəyin ətri, bu təmiz hava,
İşləsin ürəyə, qanıma qoyun (1, 24).

Burada yenə Ağbaba milli kulinariyasının xörəkləri (ayran aşısı, hədik) təsvir olunur. Ayran aşısını iri qazanlarda bişirir, qonşulara da pay tutur, çöldə biçinçilərə də aparırdılar (25). El sənətkarı burada təmiz hava ilə gül-çiçək ətrini bilərəkdən bir yerdə verməklə, bunların dağlıq ərazilərin insandan ötrü böyük əhəmiyyət daşdığını göstərməklə bu adı çəkilən nemətlərin can sağlığına böyük təsiri olduğunu anladır.

Aşıq İsgəndər Ağbabalının yaradıcılığında bu qəbildən olan şeirlər az deyil. “Olar” qoşması da diqqətçəkicidir. O deyir:

Qurban bayramında ağ erkək gərək,
Gözü, dizi qara ola, xoş olar.
Qazan asmalıdı ev qadınları,
Tüstüsü tütməyən çox naxoş olar.

Kasıblar yığılar alar bir dana,
Paylarını bölər, qoyar bir yana.
Qurbanlıq tikəsi faydadı cana,
Adamlar söhbətə-sözə tuş olar.

İsmayıl qurbanı qalıbdı çoxdan,
İsgəndər, əzəli gəlibdi Haqdan.
Şənlikdi indilər aranda, dağda,
Könül havalanar, uçan quş olar (1, 10).

Qoşmada müəllif “qurbanlıq tikəsi faydadı cana” deməklə halallıq məsələsini önə çəkməklə hamının qurban ətindən yeməsini arzulayır. Ustad aşığa görə qurban kəsməyən adamlar “çox naxoş” olur, çünki adətə görə qurban bayramında hamının, hər ailə başçısının “tüstüsü tütməli”dir.

Böyük aşığın yaradıcılığında yer-yurd adlarına da az rast gəlinmir. Bu bir tərəfdən aşığın gəzib dolandığı yerləri əks etdirsə də, o biri tərəfdən bu yerlərin adlarının türkcə olması bu məntəqələrin əskilərdən türklərin ana yurdu olduğunu təsdiqləməkdədir. Aşıq İsgəndər Ağbabalı “Görünməz” adlı qoşmasında demək olar ki, bütün Ağbaba kəndlərinin adlarını çəkir. O yazır:

Necoldu Ellərkənd – soyuqbulaqlı,
Çivinli, Quzुकənd – sərın yaylaqlı.
Güllüce, Balıqlı – əziz qonaqlı,
O keçən dövranlar hanı, görünməz.

Öysüz, Qarabulaq dağın döşündə,
Şurabad, Təpəköy gölün başında.
Yeniyol, Göllüyə yolun düşəndə
Salamlar alanlar hanı, görünməz.

Çaybasar Düzkəndlə durubdu qoşa,
İbiş, Qönçəliyə edək tamaşa.
İşdi Mağaracığa yolumuz düşə,
Məclisi quranlar hanı, görünməz (1, 33).

Şeirdən də göründüyü kimi, burada bütün Ağba-
ba kəndləri (Ellərkənd, Çivinli, Quzükənd, Güllücə,
Öysüz, Qarabulaq, Şurabad, Təpəköy, Yeniyol, Göllü,
Çaybasar, Düzkənd, İbiş, Qoncalı, Daşkörpü, Oxçoğ-
lu, Güllübulaq, Qaraçanta, Amasiya) qeyd olunmuş-
dur. El sənətkarı sanki az sözlə Ağbabanın xəritəsini
çəkmişdir. Burada bəzi kəndlərin yerləşdiyi ərazini də
ustalıqla vermişdir. Məsələn, o “Şurabad, Təpəköy
gölün başında” ifadəsi ilə bu kəndlərin həm bir-birinə
yaxın olduğunu, həm də onların hər ikisinin Arpagö-
lünün başında yerləşdiyini anladır. Müəllif ustalıqla
bu ərazidə mövcud olan yaşayış məntəqələrinin bir-
birinin qonşuluğunda olduğunu da göstərir. Bu adı çə-
kilən qoşmada vətən həsrəti və yurd nisgili motivləri
öz əksini tapıb. Böyük aşiq bunu elə bir cümlə ilə belə

ifadə edib: “Didərgin deyəndə quruyur qanım”. Təbii ki, burada müəllif özünün üzüntülərini, yurd itkisinin insanlara gətirdiyi dərd-səri az sözlə adamların diqqətinə çatdırmağa nail olmuşdur.

Aşıq İsgəndər Ağbabalının ən səciyyəvi cəhəti ondadır ki, bu böyük aşıq Ağbaba bölgəsinin keçmişini unutmur, Onun Qars vilayətinin tərkibində bir nahiyə olduğunu bir daha xatırlayaraq yazır:

Böyük aşığyam Ağbaba-Qarsın,
Fələk erməninin belini qırsın.
İsgəndər neyləsin, haraya varsın,
Gedərəm dalımca qara bəxt gələr (1, 29).

Burada aşığın özünü qara bəxtli adlandırması təsadüfi deyil. O, Azərbaycana pənah gətirəndən sonra tək-cə ailəsi ilə bərabər, özünün dediyi kimi, Şəm-kirdə iki kiçik otağa sığınmışdır.

Böyük aşığın “Yadıma düşdü” qoşması da etnoqrafik detallarla zəngin bir şeir olduğundan maraqlıdır. Burada Ağbaba məişəti, milli xörəklər, əriştəsmə xüsusi qeyd olunmuş, biçin işi, ot yığınları (bulul, loda) təsvir edilmişdir. Aşıq yazır:

Sapsarı yağ ilə süd, qatıq, qaymaq,
Göy motal pendiri yadıma düşdü.
Saciçi, qovurma, yağ ilə düyməc,
Ağbaba təndiri yadıma düşdü.

Yayda adət idi kəsmək əriştə,
Əriştə deyilən istər səriştə.
Arvadlar pərgardı hər belə işdə,
Əriştə kəndiri yadıma düşdü.

Ağbaba biçini ayrı biçindi,
İsgəndər o anı hey anır indi.
Bululun, yığının yeri göründü,
Lodanın hündürü yadıma düşdü (1, 27).

Aşiq İsgəndər Ağbabalının yaradıcılığı çox zəngin olsa da, təəssüf ki, onun ədəbi irsi kifayət qədər toplanıb yazıya alınmamışdır. Buna baxmayaraq, bu el sənətkarı haqqında, eləcə də ədəbi irsindən nümunələr işıq üzü görmüş, məqalələr yazılmış, aşığın fəaliyyətinə güzgü tutulmuşdur. Zənn edirik ki, bundan sonra da bu görkəmli aşığın ədəbi irsinin toplanması işi davam etdiriləcək, əsərləri tədqiqatlardan kənarda qalmayacaqdır.

2.3. Siyasi motivli şeirləri

Ağbaba aşiq mühitinə mənsub el sənətkarlarının yaradıcılığında siyasi motivli şeirlər də az deyil. Bu, həmin bölgədə istər çar üsuli-idarəsi, istərsə də Sovetlər Birliyi dönəmində yerli əhalinin, yəni Ağbaba türklərinin basqı altında tutulması ilə, daha doğrusu, türklərə qarşı sərt münasibətlə bağlıdır. Elə buna görə də Sovet hökumətinə nifrət və etiraz Ağbabanın el sənətkarlarının ədəbi irsində geniş yer tutur. Təbii ki, Aşiq İsgəndər Ağbabalının da yaradıcılığında haqqında söz açdığımız şeirlər az deyil. Aşiq yazır:

Üzünə gülürsən dığa-mığanın,
Müxənnət olana çox yanır canın.
Bəynişan adamın, yaxşı insanın
Oxşarı yoxdumu bəyə, zamana?! (18).

El sənətkarı burada “dığa-mığanın”, yəni erməninin müxənnət olduğunu aydınca göstərərək bunun müqabilində türklərin bəynişan, yaxşı adam olmalarını deyərək mövcud quruluşun namərd ermənilərin tərəfində durduğunu anladır. Bunu şeirin digər bəndində də duymamaq olmur. Aşiq yazır:

Əyriyə, oğruya, tülüyə varsan,
Ah-nalə səsini eşitmə-karsan.
Erməni-urus tək ayrı azarsan,
Bunu biri deyə gərək, zamana.

Aşığı İsgəndərəm, dözmərəm buna,
Mənim nəсібimin qəm olduğuna.
Məni ha sıxcala, ha qəmnən sına,
Boş yerə düşməyəm küyə, zamana (18).

Burada müəllif zamanənin oğruya, əyriyə uyğun gəldiyini, rus-erməni birliyi kimi rəzil olduğunu ustalıqla açıb göstərir. Qeyd edir ki, bu rəzaləti, bu eyibləri biri deməlidir, bu, ötüb keçiləsi məsələ deyil. Görkəmli aşığı Sovet hökumətinin sərt qanunlarını, qadağalarını pisləyərək yazır:

Haqqı görməsəm də deyə bilmərəm,
Kafirin üzünə söyə bilmərəm.
İsgəndər, mən səni öyə bilmərəm,
Çəkə də bilmirəm öyə dərdimi (18).

Şair burada “kafir” deyəndə namərd erməniləri nəzərdə tutur. Göstərir ki, sovet hökuməti tərif ediləsi

hökumət deyil, çünki müsəlmanlara, daha doğrusu, türklərə yad kimi, ögey kimi baxır.

El sənətkarı “Gəlmir” adlı digər qoşmasında Sovet hökumətinə, kolxoz-sovxoz quruluşuna rəğbəti olmadığını bildirir, yaltaqlanmağın, yarınmağın ona yad olduğunu dilə gətirir:

Neynim, patbiletim yoxdu əlimdə,
Kolxoznan-sovxoznan sözüm düz gəlmir.
Haqqın min bir adı əzbər dilimdə,
Əzilib-üzülüm-buna üz gəlmir (18).

Aşıq İsgəndər Sovetlər Birliyinin erməniləri necə himayə etdiyini “Gəlibdi” adlı qoşmasında aydın göstərir. Təbii ki, burada müəllifin rus-erməni birliyinə dərin nifrəti də əks olunub. Elə bu cəhətinə görə bu şeiri bütöv verməyi məqbul hesab edirik.

Pisin adı qalxır, yaxşı alt olur,
Dığanın-mığanın kefi gəlibdi.
Erməni azıbdı betər yolunu,
Elə bil çalmağa əfi gəlibdi.

Kafir “asvas” demir, “davariş” deyir,
Haramnan qazanıb haramdan yeyir.

Elə türk olanı görəndə söyür,
Urus “xoroşosu” nəfi gəlibdi.

İsgəndər kor deyil, görür olanı,
Çıxarmı tezliklə namərdin canı.
Erməni-urusa qaynamır qanım,
Çünkü müsəlmanın”səfi”gəlibdi (18).

Bu poetik örnəkdə erməniyə arxa olub onu qudurdan üsuli-idarənin Sovet hökuməti olduğu göstərilir. Şeirdən də görüldüyü kimi, erməni “asvas” (ermənicə “asvas” Allah anlamındadır) demək əvəzinə “davariş” (yəni yoldaş) deyir, çünki rusun “xoroşosu” ona çox xeyirlidir. Elə onun sayəsində haramdan qazanıb haramdan yeyə bilir. Elə bu cəhətinə görə də müəllif Sovetlər Birliyinin siyasəti ilə barışa, türklərin, müsəlmanların sıxışdırılmasına laqeyd qala bilmir, yeri gəldikcə ürəyindən keçənləri dilə gətirməkdən çəkinmir. Aşıq yazır:

Çuğula, əyriyə əyim başımı?
“Davariş”, “ingeri” əzbərmi deyim?!

Çaqqallar, tülkülər betər çoxalıb,
Bunlara aslanmı, əjdərmi deyim?!

Tərsinə dolanır dünyanın işi,
Əzab-əziyyətdə dolanır kişi.
Kef çəkir, ucada durur nakışı,
Belə yaşamağa hədəmi deyim?! (18).

Aşıq özünün ustad sənətkar olduğunu deyərək beləsinin çuğula, əyriyə baş əyməyəcəyini bəlli etməklə bərabər, onun “davariş” və “inger” deməyəcəyini də göstərir. Burada “davariş”lə “inger” eyni anlamdadır, mənası “yoldaş” deməkdir.

Sadəcə ikincidə olan söz ermənicədir. Bəli, ustad aşıq erməniləri tülkü, çaqqal adlandırır, onlara tərifli ad verə bilməyəcəyini iqtidara anladır. Göstərir ki, Sovet hökumətinin vasitəsi ilə namərd ermənilər yüksək mövqe tutmuşlar.

Aşıq İsgəndər ermənilərin şeytanlığını, namərdliyini, iblisliyini müxtəlif boya və rənglərlə verərək onların insanlara yaraşmayan mundar xüsusiyyətlərini əks etdirməkdən çəkinməmiş, bu barədə xeyli şeirlər yazmışdır. Elə aşağıdakı bu nümunə dediklərimizi təsdiqləyir.

Dilin yansın, “asvas” demə,
Kafir türkə tay olarmı?
Həm əyrisən, həm ağıl qıt,
Adam belə zay olarmı?

2.4. Aşıq İsgəndərlə bağlı rəvayətlər

Ağbaba aşıq mühitinə mənsub el sənətkarlarından Aşıq İsgəndər Ağbabalı yeganə aşıqdır ki, haqqında çox sayda məqalə, ədəbi irsindən örnəklər müxtəlif kitablarda öz əksini tapmış, hətta haqqında bir kitab da yazılmışdır (8; 16; 6; 14, 15; 13, 16-20; 11, 46-47, 54-55; 17, 385-407; 13, 130-145; 15).

Aşıq İsgəndər Ağbabalı el-oba arasında böyük hörmət sahibi olduğundan haqqında xeyli rəvayətlər yaranmışdır. Təbii ki, bu örnəklərin ancaq bir hissəsi toplanıb yazıya alınıb. Buna baxmayaraq, bu ustad aşığın yaradıcılığı tam öyrənilməmiş, onunla bağlı yaranan rəvayətlərin çoxu vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından itib-batmışdır. Professor Məhərrəm Qasımlı da bu dediklərimizi göstərərək onun ustad aşıq olduğunu, amma vaxtında öz qiymətini almadığını qeyd edir: “Çıldır aşıq mühitinin bütün silqlətini sinəsinə toplamış bu ustad sənətkar (Aşıq İsgəndər – T.S.) ən zəngin saz və musiqi repertuarına malik aşıqlardan biri olsa da lazımcıca qiymətləndirilməmişdir” (12, 189).

Aşıq İsgəndər Ağbabalı ilə bağlı toplanıb yazıya alınan yeddi rəvayəti şərti olaraq iki yerə bölmək olar: aşıq şeiri olan rəvayətlər, adi rəvayətlər. Toplanan rə-

vayətlərin üçü (“Aşiq İsgəndər Gümrüdə”, “Aşiq gördüyünü çağırar”, “Erməni”) ermənilərlə bağlıdır. Bu rəvayətlərdən biri (“Onun sazı dilindədi”) adlı rəvayətdir. Aşiq şeiri işlənən rəvayətlərdə ya qoşma, ya da gəraylıya rast gəlinir.

Maraqlıdır ki, toplanan rəvayətlərdən namərd qoşularımızla bağlı olan örnəklər xüsusi diqqəti cəlb edir. Gümrüdə Aşiq İsgəndər Ağbabalıya rast gələn erməni ona valeh olsa da namərdliyini, pis xislətini gizlədə bilməyib deyir: “Absos-absos (hayıf-hayıf)... Absos türksün, erməni olsaydın!” (23). Bu azmış kimi erməni yenə aşıq çənəsinin altına salır: “Ara, ay aşux, bana bir tana ermanicax makam oxu” (23).

Aşiq namərd qoşularımıza özünəməxsus cavab verir:

Ötdükə ürək açılır,
Keçilməz yollar keçilir.
And yeridi, and içilir,
Türkün babasının sazı (11).

Əlbəttə, aşiq burada türkün babasının sazının and yeri olması ifadəsini təsadüfən işlətmir. O bununla fəxr edir, türk olduğuna görə qürur duyur. Təbii ki, bunu başqa el sənətkarlarının yaradıcılığında da gör-

mək mümkündür. Məsələn, Aralıqlı Aşiq İsmayilla bağlı bir rəvayətdə (“Qantarrı qıznan Aşix İsmayıl”) aşağıdakı misralar xüsusi maraq doğurur:

İsmayılım türk əridi,
Bu dağların sərvəridi (24).

Bu motivi Aşiq Nəsim, Çorlu Məhəmməd, Aşiq Heydər və digər el sənətkarlarının yaradıcılığında da görmək mümkündür.

Adı gedən rəvayətdə (“Aşiq İsgəndər Gümrüdə”) aşiq sazla dediyi kimi sözlə də erməniyə layiqli cavab verir: “Əmbə sazım türk sazıdı. Dilənəndə türk-cə danışır, ermənicəh bilmir” (11).

Aşiq İsgəndərlə bağlı ikinci örnəkdə Bıqlı Akopla olan bir əhvalat verilib. Orada deyilir: “Bıqlı Akop üç arax gətirdir. Arağın ikisini bir qaba töhdürüf içinə lavaş doğrayannan sonra qaşığı alır əlinə. Başdıyır yeməyə. Mürsəl də qalan arağı boşaldır. Birini də gətirdir. Əmə onu da içif kutarır” (25). Aşiq bu əhvalatı seyr eləyən kimi sazını sinəsinə basıb bəda-hətən Bıqlı Akopa belə deyir:

İki arax bir tavada
Şorba idi görəsən?

Quru lavaş doğradın ki,
Dorğamacmı törəsin?
Bu yeməyin, ya içməyin
Bilməm nədi yörəsi;
Mən alışdım betər nara,
Özünə üryan demə (25).

Aşıq İsgəndər erməniyə yoldaşlıq eləyən adamı
da “tərif” etməyi unutmur:

Yanıdakı bığlı xıncır,
Sən onnan da ötəsən;
El içində yox olasan,
İlim-ilim itəsən.
Yolun düşə qarayola,
Cəhənnəmə gedəsən;
Üfnətlisən, iy götürür,
İy verər hər yan demə.

Göründüyü kimi, ikinci rəvayətdə ermənini daha
bir pis cəhəti – içki aludəçiliyi öz əksini tapıb.

“Erməni” adlanan üçüncü rəvayətdə erməninin
mənfi sifətləri ustalıqla verilmişdir. Bunu daha əyani
olaraq başa düşmək üçün həmin folklor materialına
nəzər salaq: “Bir gün Ağbabanın kəndlərinin birində

toy imiş. Aşiq İsgəndər də ortada dövran eliyirmiş. Bu vaxt içəri üzü tühlü, yekəpər, uzunburun bir kişi içəri girir. Aşix bunun yönünnən-yöndəminnən erməni olduğunu başa düşür” (26). Bu bir neçə cümlədə erməninin əsas əlamətlərindən biri (uzunburun) diqqəti çəkir.

Erməni toya qarşıqlıq, dava-dalaş salmaq üçün belə deyir: “Ara, mana batan olarmı, man manam. Pul manda, güj manda, qol manda” (26). Aşiq namərd qonşumuzun məqsədini yaxşı başa düşdüyündən ona olduqca tutarlı cavab verir:

Çıxmırsan ortadan, bir yanda otur,
Gədəlik eləmə, öz yerində dur.
Adam ol nə olar sən də bir hovur,
Şeytan tək ortada bitər erməni?!

Aşix İsgəndərəm, a gavır, eşit,
Eləmə özünü biabır, eşit.
Sizlərdə olmayıf heç abır, eşit,
Gəl döymə döşünə hədər, erməni (27).

Şeirdən də görüldüyü kimi, aşiq erməninin özünəməxsus sifətlərini (gədəlik eləyən, şeytan tək ortalıqda bitən, abırsız, hədər yerə döşünə döyən və s.) ustalıqla göstərmişdir.

Ermənilərlə bağlı rəvayətlərdən hiss olunur ki, namərd qonşularımız ürəyi xıtlı olub, bizə düşmən münasibət bəsləsələr də, maraqlıdır ki, onların bizim saza-sözə maraqları azalmayıb. Bunu onların aşığa diqqətlə qulaq asmaları, işlətdikləri ifadələr də sübut edir. Rəvayətlərin birində erməni yana-yana aşığa belə deyir: “...erməni olsaydın!”. Burada erməni aşığın ustadlığını qəbul etsə də, onun türk olmasını qəbul edə bilmir. M.Allahmanlı haqlı olaraq yazır: “Azərbaycan xalqı öz mədəniyyəti, dil zənginliyi, ədəbiyyatı, aşıq yaradıcılığı ilə zaman-zaman erməniləri əsərdə saxlayıb” (2, 160).

Aşıq İsgəndər Ağbabalı ilə bağlı rəvayətlərdən biri (“Onun sazı dilindədi”) onun dedikcə hazırcavab olduğunu təsdiq etməkdədir. Məclislərin birində bir nəfər aşığın hazırcavablığını yoxlamaq üçün deyir: “Mən ona mat qalmışam ki, bu Mahmud dayının bilmədiyini şey yoxdu. Duranda ərşdən-kürşdən danışır. Elə dastan yoxdu ki, bilməsin. Əmə... mən ona mat qalmışam ki, niyə səni kimi aşıx olmuyuf” (26). Aşıq İsgəndər həmin adama yığcam, amma mənalı cavab verir: “Sən düz deyirsən, Mahmud da aşıxdı. Əmbə onun bircə fərqi var mənən. Mənim sazım əlimdədi, onun sazı dilindədi” (26).

Toplama folklor materiallarından biri (“AŞIX İsgəndər Ağbabalıynan kirnaz kişinin əhvalatı”) adi məişət əhvalatı üstündə qurulmuşdur. Burada Ağbaba bölgəsinin sərt qışı təsvir olunur. Qeyd olunur ki, boranda Aşiq İsgəndər Ağbabalı özünü birtəhər bir evin qapısından içəri salır. Bu olay rəvayətdə belə verilir: “Aşix içəri keçif salam verənnən sonra keçif bir tərəfdə oturdu. Belə baxdı ki, əvin kişisi qapının dalında, əmə arvat yuxarı başda oturf. Olur olanda... Aşix yol gəlmiş, üşümüş, özü də ac...” (17). Bu cəmi bir neçə cümlə Aşiq İsgəndər Ağbabalının durumunu, eləcə də o evdəki mənzərəni olduğu kimi göstərir. Aşiq ev sahibinin pis durumda olduğunu da, baş verən olayı da ustalıqla dilə gətirir:

Başımı apardı başıbatmışın,
Döymürsən, döymürsən, qıcan, ay kişi.
Soyuxdan donmuşam, çay-çörəyin yox,
Əlbət ki, fənikər acan, ay kişi.

Bəlkə orucsunuz ömrü uzununu?
Demirəm boğazla əmlək quzunu.
Mürdəşirlər yusun sənin üzünü,
Bir az tüstü görsün bacan, ay kişi.

Yemiyif-işmiyif varı yıǵmısan,
Qupquru quruyuf özün yıxmısan.
Kişi, elə bil ki, gordan çıxmısan,
Sənə gərək deyil bu can, ay kişi?

Arvat şir kimidi, sən dofşan kimi,
Titrəyir dizdərin danışan kimi.
Kişi dəyilsənmi dolan xan kimi,
Quru şirin sözdü “hacan”, ay kişi.

İsgəndər bu işi salar dillərə,
Yayılar hər yana, yetər ellərə.
Başına tökərsən daha külləri,
Olarını qapını açan, ay kişi?! (27).

Burada verilən rəvayətlərdən biri (“Aşix İsgəndərnən molla”) yenə ustad aşığın hazırcavablığını göstərən folklor örnəklərindəndir. Rəvayətdə təsvir olunur ki, məclisə gələn mollanın üç arvadı olsa da o, dördüncü arvadı da almaq fikrindədir.

Buna baxmayaraq molla aşığı görən kimi onu acılamaqdan qalmır: “Yenə nədi sazı əlinə alıf gəlifsən, bu mürtətdihdi axı” (28). Amma el sənətkarı mollanın bu sözlərindən özünü itirməyib həm ona layiq cavab verir, həm də onun eyiblərini üzünə deyir:

Boynun tirə dönüb, peysərin qat-qat,
Sənə bəs deyilmə, söylə üç arvat?!
Nəfsin gözün dağla, eşqin daşın at,
Batmaz ki, barmağın bala, a molla (28).

Aşiq İsgəndər Ağbabalı ilə bağlı sonuncu rəvayət “Aşığın sözü”) əvvəlki rəvayətlərdən xeyli seçilir. Bu, 1988-ci ilin məlum hadisələri ilə səsleşsə də el sənətkarının öncə iki sualı ilə cəlbedicidir, adamı özünə çəkir. Burada aşiqin qaçqın düşməsi belə verilib:

İsgəndər yurdsuzun kefi saz olmaz,
Qocanın ağrısı, odu az olmaz.
“Qaçqın”, “didərgin”nən acı söz olmaz,
Bu sözü dillərdən itirən olsa (29).

Burada aşiq özünün ağır durumunu qeyd etsə də, “qaçqın”, “didərgin” sözlərinin onun qəlbini parçaladığını adamlara anladır.

Zənnimizcə, Aşiq İsgəndər Ağbabalı ilə bağlı rəvayətlərdə aşiq şeirinə təsadüf olunması elə-belə deyil, əslində Qars-Çıldır aşıqlarının və el şairlərinin yaradıcılığında sənət ənənəsidir. Bunu toplanıb yazıya alınan digər rəvayətlərdə (“Aşix Nəsif Balıxlıda”, “Əhvalat” Yetim Əsgərlə bağlıdır, “Qantarı qıznan

Aşix İsmayıl”, “Aşix Hamza”, “Aşix Balakişi”, “Aşix Nəsinin Dədə piri ziyarət etməsi” və b.) də aşiq şeirinin müxtəlif formalarına rast gəlinir. Həm də bu örnəklərdə adları çəkilən Aşiq Nəsin (Ağbaba bölgəsindəndir), Aşiq İsmayıl (Çıldırın kəndlərinin birindəndir), Aşiq Həmzə və Balakişi (hər ikisi də axısqalıdır) Qars-Çıldır deyilən ərazidə tanınmış, daha doğrusu, keçmiş Qars vilayətinin ustad aşıqları sayılırlar. Deməli, rəvayətlərdə aşiq şeirinə rast gəlinməsi adi bir təsadüf deyil, əslində Qars vilayətinə mənsub el sənətkarlarının yaradıcılığında xüsusi bir ənənədir.

Burada verilən folklor örnəklərində işlənən aşiq şeirləri böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki bu qoşma, gəraylı və divanilərə Aşiq İsgəndər Ağbabalının işiq üzü görən kitablarında təsafüf olunmur. İkincisi, bu aşiq şeirlərinin hansı məqsədlə yazılması da bu rəvayətlərdən bəllidir. Bu folklor örnəklərinin bir özəlliyi də burada dialekt sözlərin kifayət qədər verilməsidir. İndi həmin rəvayətlərdə rastlanan bəzi dialektlərə nəzər salaq: “Gavır” (govur, dinsiz-imansız adam), “əmbə” (amma), “əmə” (amma), “kırnaz” (xəsis, simic), “yarımdünya” (yekəpər, iri adam), “qıcan” (“qıcanmaq” sözüdəndir, sağ əlini qaldırıb kimisə vuran kimi özünü göstərmək), “fənikmək” (həddən ziyadə acmaq), “hacan” (hay can anlamındadır), “həmməşə”

(həmişə), “gənə” (yenə), “makam” (Anadolu türkcəsində saz havası anlamında işlənir) və s. bu qəbiləndir.

Bu araşdırmadan aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

1. Bu rəvayətlər Aşıq İsgəndər Ağbabalının həyat və yaradıcılığında böyük əhəmiyyətə malikdir.

2. Bu rəvayətlərin əksəriyyətində aşıq şeirinin müxtəlif növlərinə rast gəlinməsi məsələsi Qars-Çıldır vilayətinə mənsub el sənətkarlarının yaradıcılığında sənət ənənəsi ilə bağlıdır.

3. Bu folklor örnəklərində namərd qonşularımızın mənfi sifətləri ustalıqla təsvir olunur.

4. Burada tədqiqata cəlb edilən yeddi rəvayətdə işlənən dialekt sözlər regional aşıq mühiti baxımından Ağbaba aşıq mühitinin özünəməsusluğunu əks etdirir.

5. Bu folklor örnəkləri regional folklor örnəkləri kimi də əhəmiyyətlidir. Rəvayətlərdə rastlanan dialekt sözlər və ifadələr bu folklor materiallarının xüsusi özəlliyini və təbiiliyini də göstərməkdədir.

III FƏSİL

AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ ŞEİRLƏRİNİN POETİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

3.1. Şeirlərin janr xüsusiyyətləri

Aşiq İsgəndər Ağbabalının yaradıcılığında bayatılara da rastlanır (1, 7-9). El sənətkarının bayatıları çox olsa da biz onun ancaq 19 bayatısını toplayıb yazıya almışıq. Təbii ki, burada da ustad aşiq didərginliyin gətirdiyi bəlanı, yəni ellərin köç etməsi ilə qapısının bağlı qaldığını, çırağının keçdiyini belə dilə gətirir:

Ellərim köçdü mənim
Axırım puçdu mənim.
Qapımı bağlı qoydum,
Çırağım keçdi mənim (1, 7).

Müəllif yurdsuz adamların yetimdən fərqlənmədiyini göstərməklə bərabər, vətən həsrətini yanıqlı bir dillə izhar edir:

Eləmi yetim olar,
Yurdsuzlar yetim olar.

Ölməmişdən, İlahi,
Dağlara yetim – olar?! (1, 7).

Burada “yetim” sözünün cinas kimi işlənməsi, yeni şəxs, yetmək (feil) verilməsi, eyni zamanda ifadənin bədii sualla bitməsi bayatının bədiiliyini də, təbiiliyini də təmin etmişdir. Aşığın digər bir bayatısı da birinci bayatısı ilə səsləşir. Bu folklor örnəyində yurdsuzluğun gətirdiyi faciə daha tünd boylarla verilib:

Obalarım boş qaldı,
Gözlərimdə yaş qaldı.
Daşı töküm başıma,
Bir daş, bir də baş qald (1, 7).

Aşıq İsgəndər didərginliyin gətirdiyi dərddən əlacı olmadığını yana-yana dilə gətirir:

Tapammıram bir dəyə,
Yurduma yaddı yiyə?
Fələk saldı didərgin
Başıma döyə-döyə (1, 8).

Böyük aşıq dədə-baba yurdunu tərk edəndən sonra Şəmkirə pənah gətirdiyini də özünəməxsus bir kövrəkliklə dilə gətirir:

Qəfil tutuldu bərə,
Çəkdi məni qəm girə.
Oldum qaçqın, didərgin,
Yolum düşdü Şəmkirə (1, 8).

Müəllifin bayatılarında cinaslar ustalıqla işlənməmişdir. Aşağıdakı folklor örnəkləri dediklərimizi təsdiq edir:

Bu dadı
Tale məni budadı.
Didərginlik nə imiş -
Axır gördüm bu dadı (1, 9).

Qurud hanı
Göy çeçil, qurud hanı?
Allah görüm yox etsin
Qanımı qurudanı (1, 9).

Aşıq İsgəndərin yaradıcılığında gəraylılar qoşmalara nisbətən sayca az olsa da oynaqlığı, sadəliyi

və təbiiliyi ilə bu folklor örnəkləri cəlbedicidir. Bunlardan “A qaynana”, “Bu gələn xəvçi bu gələn”, “Ey-lədi”, “Arvad” kimi gəraylılar məzəli, yumoristik şəkildə işlənmişdir. Buna örnək bir şeir parçasına nəzər salaq:

Bənzəri yoxdu laçına,
İnək vurubdu qıçına.
Peyin bulaşib saçına,
Bu gələn xəvçi, bu gələn.

Döşündə bağlar neçə cür,
Tapır həyə bir puçur.
Yerimir, elə bil uçur,
Bu gələn xəvçi, bu gələn (1, 13).

Aşığın gəraylıları arasında “Söyün” adlı bir gəraylı da çox diqqətçəkicidir. Ustad aşıq bu folklor örnəyini təcnis-gəraylı şəkildə yaradaraq böyük sənətkarlıq məharəti göstərmişdir. Bu örnəyin özünə-məxsusluğunu təsəvvür etmək üçün onu olduğu kimi verməyi vacib bilirik.

Bu dünyada tayı yoxdu,
Birdi, bir Saraşdı Söyün.

Deyir mənə kiçik qardaş,
“Dərddən çıxıbdı kösöyün”.

Meydan həmişə şirindi,
Meydanda odu şir indi.
Nə doğmadı, nə şirindi,
Düz demirəm, mənə söyün.

Ustadı görməsin bala,
Görüşürəm bala-bala.
Barmağım batıbdı bala,
Ay İsgəndər, şadlan, söyün (1, 10).

Gəraylıda verilən “şirindi”, “şir indi”, “şirindi”; “bala”, “bala”, “bala” kimi qafiyələr cinasdır. Yəni bu sözlərin yazılışı eyni olsa da mənaları müxtəlifdir. Birinci cinaslarda birinci və ikinci qafiyələr məlumdur, üçüncüdə isə “şirindi” anlamında işlənmişdir. Şeirdə işlənən digər cinas (bala) birinci misrada bəla, ikincidə yavaş-yavaş, üçüncüdə bal mənasındadır. Digər tərəfdən bu haqqında söz açdığımız gəraylının rədifi (söyün) də cinas kimi verilib. Bu, birinci bənddə Aşıq Hüseyn Saraclı, ikincidə söymək, üçüncüdə sevinmək anlamındadır.

Gəraylılar arasında “Ağlayar” adlı örnək istər bədii cəhətdən, istər mürvəti gəraylı formasında olması ilə əlaqədar gəraylının kamil nümunəsi sayıla bilər. Şeirdə verilən cığalar xüsusilə maraqlıdır. Odur ki, həmin cığalara nəzər salaq:

Qədd əyilər,
Əğyar gülər,
Pisikər ər,
Göz ağlayar.

Saz götürər,
Köks ötürər,
Dərd gətirər,
Söz ağlayar.

Kədər alar,
Tez-tez dolar.
Qəmli olar,
Yüz ağlayar.

Canmı qaldı,
Qanmı qaldı?
Sanmı qaldı,
Saz ağlayar (1, 10-11).

Bu nümunələrdə didərgin aşığın ağır vəziyyəti qəmli bir dillə, oynaq misralarla yaddaqalan və təsirlidir.

Bütün el sənətkarlarının yaradıcılığında olduğu kimi, Aşıq İsgəndərin yaradıcılığında da qoşmalar aşıq şeirinin digər şəkillərinə nisbətən çoxluq təşkil edir. Müəllifin “Bəhanədi” adlı qoşması insanı sehləyən folklor örnəklərindəndir. Müəllif burada sözlə Telli xanım adlı gözəl bir gəlinin portretini ustalıqla cızmışdır. Aşığın təsvir etdiyi xanım “başı şallı”, “bədənliyi göy, donu qırmızı” kimi verilmiş, onun üzünün görünməsi təsadüfi bir hal olduğu da qeyd edilib:

Yaylığın başından sürüşdü yana,
Baxdım çox gözəlsən, bir nazlı sona,
Rastına çıxanı salarsan qana,
İstər inci, istər gül, “bəhanədi” (1, 22).

El sənətkarının “Ay kişi” adlı qoşması simic, evdə arvadına sözü keçməyən bir kişiyyə həsr olunub. Burada el sənətkarı soyuq havada bu kişiyyə qonaq olsa da, ev sahibinin yadına yemək-içməyin düşmədiyindən dolayı müəllif deyir:

Başımı apardı səsi batmışın,
Döymürsən, döymürsən, qıcan, ay kişi.

Mürdəşirlər yusun sənin üzünü,
Əlbət ki, fənikər acan, ay kişi (1, 22).

Aşiq burda həm də ev sahibinin pis durumunu,
yəni onun arvadının evdə hakimi-mütləq olduğunu
aydın şəkildə belə deyir:

Arvad şir kimidi, sən dovşan kimi,
Titrəyir dizlərin danışan kimi.
Kişi deyilsənmi, dolan xan kimi,
Quru, şirin sözdü “hacan”, ay kişi (1, 23).

Aşiq İsgəndərin ədəbi irsində vətən həsrəti və yurd nisgili motivləri olduqca qabarıqdır. Biz bunu aşığın tənislərində də görə bilərik. Təbii ki, burada qeyd etdiyimiz motivlər müxtəlif rənglər, boyalarla təsvir olunsada didərginliyin gətirdiyi ağır dərd öz əksini tapmışdır. Bunu ustad aşığın toplayıb yazıya aldığımız beş tənislərdə (“Qal xanam”, “Qanadı”, “Yaşa bax”, “Yaza “r”ı”, “Mindilər”) də görə bilərik. Təbii ki, dediklərimizin səhihliyini sadəcə bu tənislərin hər birindən bir bənd verməklə təsdiqləyə bilərik.

Köç-köç oldu, ellər yola düzüldü,
Qalx ayağa, qalx, Ağbaba, qalx, anam.

Sanıram ki, hər bir günüm bir ildi,
Yurddan qopdum,ər yerindən qalxanam (1, 37).

Əldən çıxdı, yurdum-yuvam dağıldı,
Yaralarım göz-göz oldu, qanadı.
Qoca qartal bir də uça bilərmi,
Bir güllədən qəfil sınsa qanadı? (1, 37).

Zülüm ilə ayırdılar yuvamdan,
Gözlərimdən axıb gedən yaşa bax.
Dəli könül, bundan sonra vətənsiz,
Son gününə, axırına yaşa, bax (1, 38).

Bahar gəldi, yaşıl geydi dərə-düz,
Çiçəkdən-çiçəyə qonar yaz arı.
Vətən qürbətdədir, ay dəli könül,
İstər ah çək, istər hönkür, ya zarı (1, 38).

Tayım-tuşum vədəsində, yerində
Ölüm adlı bir karvana mindilər.
Aralandım Ağbabadan, elimdən,
Yazıq canım qəfil ölüm min dilər (1, 38).

Bu nümunələr dediklərimizin həqiqət olduğunu
əks etdirməkdədir.

Aşiq İsgəndər Ağbabalının yaradıcılığında divanilərə də rast gəlinir. Bu el sənətkarının altı divanısını (“Kimi”, “Gözlə-gözləsən”, “Vədəsi”, “Əhdəman”, “Yandırır”, “Eşit”) toplayıb yazıya almış (, 39-43). Bu folklor materiallarının ikisi (“Gözlə-gözləsən”, “Vədəsi”) bir-biri ilə səsleşir, müəllifin didərginliyini əks etdirməkdədir. Bunu dəqiqləşdirmək üçün hər divanidən bir bənd verməyi məqbul hesab edirik.

Ürəyinə sən ha yaznan
Ağbabanın adını;
Xatirələr söndürərmi
Alovunu-odunu.
Yurd dərdiylə köçüb getdi
Yurdun kişi-qadını;
Ölümünü tez ara, bul,
Zarı, gözlə, gözlə sən (1, 40).

Yığnaq getdi, məclis olmaz,
Mən ortada dolanam;
Ağbabanın dərdi ilə
Gərək yüz yol talanam.
Yurd həsrəti nədi ondan,
Sözlə körpü salanam;

Dənliyənim söz dənləsin,
Gəlib dənlik vədəsi (1, 40).

Divanilərdən “Əhdaman” adlı divanı Qazaxıstanın Talqar vilayətində yaşayan məxseti türkü Əhdaman kişiyyə ünvanlanmışdır. Bu şeirdə onun kim olması, qonaqpərvərliyi, ağsaqqallığı xüsusi qeyd olunub. Aşıq deyir:

Dayı dedim, əmbə bil ki,
Bu yerlərdə dədəsən;
Türk elinə ağsaqqalsan,
Nursan, gözsən, didəsən.
Sözün ləldi, söhbət şirin,
Sən məndən də ötəsən;
Həmi arxam, həmi atam,
Həmi hayım, Əhdaman (1, 41).

Müəllifin şeirlərinin arasında müxəmməslər də var. Onun yeddi müxəmməsini (“Gəlin”, “Bala”, “Deyir”, “Ola”, “Var”, “Ayrıdı”, “Könlüm”, “Kimi”) toplayıb yazıya almışdır. Bunlardan “Könlüm” sufiyə bir ruhda işlənmiş, bu həm də el sənətkarının iç dünyasını anlatmaqdadır. O yazır:

Sufi kimi sən də dərddən
El oduna qalan, könlüm;
Can evini zəngin elə,
Elə varın talan, könlüm;
Gəz elləri bircə-bircə
Qəlbə haray salan, könlüm.
Ara, durma yurd yerini,
Dərdə-qəmə dalan, könlüm.
Ürəyimi telli saz tək
Alıb ələ çalan könlüm.

Dövrənim yox, meydanım yox,
Məclisim qurulmaz mənim;
Qan çilənib, yaş tökülüb,
Sularım durulmaz mənim;
Zurnam səs salmaz dağlara,
Təbilim vurulmaz mənim;
Ağbabaya çox bağlıyam-
Əlaqəm qırılmaz mənim;
Başqa yerdə ömr edirəm,
Yaşadığım yalan, könlüm (1, 48-49).

3.2. Şeirlərdə təsvir və ifadə vasitələri

Aşiq İsgəndər Ağbabalının yaradıcılığında məcazlar, bədii təsvir və ifadə vasitələri yerli-yerində işləndiyindən bu poetik örnəklər həm yadda yaxşı qalır, həm təbii, həm də axıcıdır. Böyük aşığın ədəbi irsində maraqlı alleterasiyalara rast gəlinir. Buna çoxlu misallar gətirmək mümkündür:

Tərs tale başımdan basdı aşığı,
Fələk döndü, döndü, vurdu, neyləyim.

Göründüyü kimi, I misrada həm “t”, həm də “b”, ikinci misrada “d” səsləri ilə alleterasiya yaradılmışdır. II misrada “döndü” sözünün təkrar olunması şeirin axıcılığını da təmin etmişdir.

El sənətkarının şeirlərində işlənən alleterasiyalar bəzən cinaslarla da tamamlandığından bədii təsiri daha aydın əks olunub:

Belə düşdü, daha yerim daldadı,
Dərd-ələmli ağır günlər daldadı.
Ay İsgəndər, didərginsən, dalda dur,
Vətənsizlər şax dayanmaz qabaqda.

Burada “d” hərfi ilə yaranan alleterasiya bütün misralarda özünü göstərir.

Aşıq İsgəndər Ağbabalının Allah qulu, ibadət sahibi olduğuna yaradıcılığında tez-tez rast gəlinir.

Məsələn:

Ay bizi yox yerdən yaradan Allah,
Ay kərəmli adil, rəhman.

Bu nümunələrdə “bizi yox yerdən yaradan”, “kərəmli”, “adil”, “rəhman” kimi epitetlər müəllifin imanlı bir kimsə olduğunu təsdiq edir. Bu birinci nümunədə həm də “y” hərfi ilə uğurlu alleterasiya diqqəti çəkir. Böyük aşığın poeziyasında dərd özünü müxtəlif çalarlarda göstərir, onu qəddar, zalım insan obrazında təqdim edir:

Hara baxdım dərdi gördüm,
Düz önümdə durdu, neynim.
Basdı başımdan aşağı,
Yerdən-yerə vurdu, neynim.

El sənətkarı dərdini “köhnəlməyən”, “cırılma-
yan”, “nimdaşa dönməyən”, “paltar kimi əyinə geyil-

məyən” sifətlə göstərərək onun bitib-tükənmədiyini, necə bəlalı olduğunu bəlli edir. O yazır:

Köhnələ, cırıla, nimdaşa dönə,
Paltar tək əynimə geyəm dərdimi?

Aşiq İsgəndər Ağbabalı didərginliyini, yurd həsrətini müxtəlif rəng və tünd notlarla versə də onun poeziyasında bədii suallar onun dərdinin bütün el-obasının dərdi, fəlakəti olduğunu göstərə bilib. Buna istənilən qədər örnəklər göstərmək mümkündür:

Gərək dərd götürüb dərdmi daşım?!
Lal olum, tutulsun dilim, a dünya?!
Bu nalə, bu ahlər ucalmaz göyə?!
Nəyinə sevinim, gülüm, a dünya?!

Maraqlıdır, I örnəkdə “d” səsi ilə yaradılan alleterasiya misranın axıcılığını da artırmışdır. III misrada “bu” sözünün təkrarı da şeirin sadəliyini və bədiiliyini tamamlayıb.

Böyük aşiq yaradıcılığında Ağbaba dialektindən, sadə xalq dilinə yaxın ifadələrdən (“gələli”, “gətdi”, “qavalanmışam” və s.) istifadə etsə də bu onun şeirlərinin sadəliyini, kamilliyini saxlamağa, tə-

min etməyə imkan vermişdir. Təbii ki, bu sözlər, yəni “gələli”, “gələndən”, “gətirdi” “gətirdi”, “qavalanmaq” “qovulmaq” anlamlarındadır.

Təbii ki, el sənətkarı erməni və rus dilində sözlərdən də istifadə etmişdir.

“Hinger” (ermənicə), “davariş”, “xoroşo”, “ura” və s. (rusca) belə sözlərdəndir. Burada “ara” (“ayə”, “gədə”), asvas (Allah), “hinger” (yoldaş), “davariş” (yoldaş), “xoroşo” (yaxşı) anlamlarındadır.

AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ ÇAP OLUNMAMIŞ ŞEİRLƏRİ

Bizim ən çox tanıdığımız və ünsiyyətdə olduğumuz Aşiq İsgəndər Ağbabalıdır. Bu el sənətkarı ustad aşiq olmağı ilə bərabər, həm də sənədfərdi, Gümrü, eləcə də Qars, Çıldır, Axırkələk aşiq və el şairlərinin yaradıcılığına yaxşı bələddi. Bu ustad aşığın yaradıcılığının ancaq bir hissəsini toplayıb yazıya almışdıq. Onun şeirlərinin xeyli hissəsi işıq üzü görməyib. Biz bu folklor materiallarını aşıqla görüşlərdə yazıya almışdıq. Belə şeirlərin sayı otuzdan çoxdur. Bunlar əsasən qoşma və gəraylılardan ibarətdir. Öncə gəraylılara baxaq. Bu aşiq şeirinin sayı qoşmalara nisbətən azdır. Bu şeirlər aşığın yaradıcılığının son dövrünə təsadüf etdiyindən burada vətən həsrəti, yurd nisgili motivləri olduqca qabarıqdır. Aşiq deyir:

Hara baxdım, dərdi gördüm,
Düz önümdə durdu, neynim.
Basdı başımdan aşağı,
Yerdən-yerə vurdu, neynim (18).

Adam öz-özünə maraqlanır ki, müəllifin dediyi “dərd” necə dərddir. Sanki bunu aşiq anladığından

həmin şeirin ikinci bəndində dərдинin didərginlikdən qaynaqlandığını belə deyir:

Qəm şələsi ağır oldu,
Belim yükdən yağır oldu.
Aşiq olan fağır oldu,
Bu köçkünlük qırdı... neynim (18).

El sənətkarı dərдинin çəkilməz bir dərd olduğunu özünəməxsus bir dillə anladır:

Qəmin əlində qalmışam,
Elə xəyala dalmışam.
Sağam, yoxsamı ölmüşəm?
Yurduma birbaşa söylə.

İsgəndərin kefi yoxdu,
Dərди-qəmi artıb-çoxdu.
Fələk dərди gözə soxdu,
Gözümdəki yaşa söylə (18).

Aşiq İsgəndərin yaradıcılığında fələkdən şikayət mövzusu da az yer tutmur. Biz bunu ondan toplayıb yazıya aldığımız gəraylıların bəzilərində də müşahidə edirik. Aşiq yazır:

Fələk qoyub sapandına
Atdı bizi hara gəldi.
Yurdsuzluqdan, köçkünlükdən
Sinəmizə yara gəldi (18).

Təbii ki, ustad aşiq didərginliyin səbəbini də fə-
ləkdə görür deyə ondan belə şikayətlənir:

Fələk, səndən şikətım var,
Həsərət qoydun yurda məni.
Eldən-obadan ayırıb
Təkçə etdin burda məni.

Qonum-qonşu düşdü uzaq,
Boran oldu, qopdu sazaq.
Doğma olmaz yadla qıraq,
Dərd yedirdi qurda məni (18).

Aşiq İsgəndər Ağbabalı dərđini hər adama de-
məyi lüzum bilmir, çünki mərd adamlar azdı, eyni za-
manda dərđi qanana deyərlər – o, bu qənaətdədir.
Odur ki, aşiq dərđ-sərini didaktik bir ruhla belə an-
ladır:

Dərd qananı tapammıram,
Dərdsizə söz demək olmaz.

Evindəki işdah ilə
Yad sürfədə yemək olmaz.

Mərdlər çəkilib qəhətə,
Həsərət qaldıq yağa-ətə.
Ağbaba bənzər cənnətə,
Dərd də dərdi – yemək olmaz.

Son anda müəllif dərd-sərin əlindən Allaha pənah
gətirir, onun dərdinə çarə olmasını diləyərək deyir:

Yurdun dərdi yıxdı məni,
Kömək elə, aman, Allah.
Dağlarımdan gedən deyil,
Qatılaşan duman, Allah.

Bir günahım, suçum ki yox,
Bir qulunam, mənə də bax.
Dərdi betər veribsən çox,
Kefindədi yaman, Allah (18).

Bu şeirdə böyük aşiq dərdinin yurd həsrəti ol-
duğunu, onun çarəsinin Allahın əlində bulunduğunu
da dilə gətirməklə bərabər, özünün Allahın qulu ol-

duğunu da xatırladır. Yəni aşığın qənaətinə görə, Allah öz quluna kərəm etməlidir, edəcək də.

Təbii ki, yurd həsrəti, vətən nisgili aşığın haqqında söz açdığımız qoşmalarında da boy göstərir. Burada bu motivlər bir az da tünd boyalarla verilibdir desək, zənnimizcə, yerində olar. Elə bu qeydlərimizi Aşıq İsgəndərin “Qavalanmışam” adlı qoşmasında da görmək mümkündür. Burada qoşmanın adı Ağbaba dialektində (“Qavalanmışam” “qovulmuşam” anlamındadır) verildiyindən qoşmaya bir regional hava gətirmiş, müəllifin vətən həsrətini danışıq dilində izhar etmişdir. Buna görə də bu folklor nümunəsini burada tam verməyi qərara aldığımız.

Ağbabanın dərdi alıb ağılımı,
Elə bil dəliyəm, havalanmışam.
Qəddimi əyibdi qəriblik, həsrət,
O dağlardan ayrı quvalanmışam?!

Doxsan, yüz yaşında qocalar kimi,
Elə ah çəkirəm, bulmuram dəmi.
İş elə dolaşmış, tapmıram çəmi,
Çürük ağac kimi ovalanmışam.

Hanı dərd qananım, candan yananım,
İsgəndər, həsrətdən od tutub canım.

Yurdsuzluq əlindən quruyub qanım,
Yurdumdan-yuvamdan qavalanmışam! (18).

Qoşmadan da göründüyü kimi, el sənətkarı ağır dərđini elə bu şeirin sonuncu misrasında aydın göstərir:

Yurdumdam-yuvamdan qavalanmışam!

Bu şeirlərin içində müəllifin Allaha şikayət dolu qoşmaları da diqqətçəkicidir. O yazır:

Sənə qurban olum, dözə bilmirəm,
Dərddən dalda şələ gəzə bilmirəm.
Qədərım tapmaca - çözə bilmirəm,
Axır dərđ atına mindirdin məni (18).

Aşığı İsgəndər dağları çox sevdüyindən onlara üz tutur, həmdərd, həmfikir, doğmalar kimi onlara müraciət edir:

Mən səndə xoşbəxdim, kefim saz idi,
Könlüm açılmışdı: bahar-yaz idi.
Bülbül bağçadaydı, xoş avaz idi,
İndi niyə çıxıb külüm, a dağlar (18).

Böyük sənətkar zamanənin də ona bab olmadığını, ayrıların zamanəsi olduğunu belə dilə gətirir:

Əyriyə, oğruya, tülküyə varsan,
Ah-nələ səsinə eşitmə, karsan.
Erməni-urus tək ayrı azarsan,
Bunu biri gərək deyə, zamana.

Müəllifin haqqında söz açdığımız şeirlərində şikayət motivləri də güclüdür. Bunun bir səbəbi də özünün dediyi kimi, dərd qanan, həmfikir tapmaması ilə bağlıdır. Odur ki, aşiq deyir:

Hər gədə-güdəynən beh-bazarım yox,
Əhli-hal gəzirəm, deyəm dərdimi.
Tamahdan uzağam, xoş günlərim az,
Qaldırıb dağlara öyəm dərdimi (18).

Aşiq İsgəndər zamanənin pis gəldiyini, namərdlərə fürsət verildiyini görüb odsuz-közsüz yanır. O, bu yangını misralara çevirir, yaddaşlara yazır:

Çuğula, əyriyə əyim başımı,
“Davariş”, “inder”i əzbərmi deyim?!Çaqqallar, tülkülər betər çoxalıb,
Bunlara aslanmı, əjdərmi deyim?!

Tərsinə dolanır dünyanın işi,
Əzab-əziyyətlə dolanır kişi.
Kef çəkir, ucada durur nakışı,
Belə yaşamağa hədəmi deyim?! (18).

Müəllifin bu qoşmalarında müdriklik, didaktik bir ruh hakimdir. O yazır:

Kişi düzün deyər, düzün söyləyər,
Yalandan, palandan, gopdan nə çıxar.
Mərd mərdliyin edib dərdi əyləyər.
Elə sazsız-sözsüz gapdan nə çıxar (18).

Təbii ki, aşığın könlü Ağbabada, qəlbi dağlarda-
dı. Buna görə də yeri gələndə sanki könlü ilə söhbət
edir, dərd-sərini bölüşür:

Bildin xatirədə qaldı Ağbaba,
Sən ha “yurdum” deyib buna yan, könül.
Gedərgi qonağam, bilirsən bunu,
Məndə qalmayıb ki, sağlam can, könül (18).

Aşığın qəlbini riqqətə gətirən bir də onun Şəm-
kirə tək, yəni bir ailə ilə gəlməsidir. Bu təhnalıq onun
yaradıcılığında arada bir olsa da xatırladılır:

Elə təkə qalıb Şəmkirdə oldum,
Didərgin olandan saralıb-soldum.
Ah çəkib həmişə qəm ilə doldum,
Qəm məni qandırdı, daladı, neynim?!

Qoca aşiq didərginliyin gətirdiyi qəmli ovqatı
“Yoldaymış hələ” qoşmasında ətraflı göstərir:

Deyirdim xoş gələr mənim də bəxtim,
Sən demə, bəlası daldaymış hələ.
Mən yurddan çıxalı yüz söz dedilər,
Sığındım Şəmkirə, daldaymış hələ.

Qısıla-qısıla gəzdim gəzəndə,
Dilim söz tutmadı fələk əzəndə.
Bircə sazım dindi, sözüm bəzəndi,
Bu bəlalı başım qaldaymış hələ.

Dedim, ay İsgəndər, barı öl, qurtar,
Fələyin dərini özünə qaytar.
O tutub yaxandan buraxmaz, dartar,
Əzrayil gəlirmiş, yoldaymış hələ (18).

Aşiq İsgəndərin “Dünya” adlı qoşması da şikayət motivlidir. Müəllif burada dünyanın vəfasızlığını

dan, erməni kafirə üz verməsindən, zalımlığından söz açır:

İnsafın-mürvətin harada qaldı,
Erməni kafirin niyə kam aldı?!
Tökülən qanlardan hər yanın aldı,
İstərsən göylərdən od yağa, dünya?!

Təbii ki, bu motiv aşığın digər şeirlərində də hiss olunur. O yazır:

Mənə üz vermədin, nə də yaxşı gün,
Qəmlə gəlib keçdi ilim, a dünya.
Mərdləri yandırdın, bilməm, nədəndi,
Ədalətin nəymiş, bilim, a dünya (18).

Bəli, yerini-yurdunu itirən böyük aşığın çap olunmamış şeirlərində zamanədən, fələkdən, bəxtdən şikayət motivi az deyil. Bunu onun “Qoca baxtım” qoşmasında da görürük:

Seçdin el içindən saldın düzlərə,
İndi pənahım ol, gəl, qoca baxtım.
Mən səni çağırdım gündə yüz dəfə,
Verginən könlümə əl, qoca baxtım (18).

Təbii ki, bu şeirlərin içində düşmənlərimiz haqqında olanlar da var. Belələrindən biri də “Erməni”-dir. Adından da görüldüyü kimi, qoşma ermənilərə həsr olunub. Aşıq burada erməninin keçmişini, gədəliyini, zəlilliyini, dilənçi vaxtlarını xatırladır.

Adamlara ermənilərin keçmişinin parlaq olmadığını anladır:

Dünənki nökərdin, qapı quluydun,
Nə vaxtdan olubsan xan, ay erməni.
Gədəlik könlündən uzaq düşməyib,
Yerini, sözünü qan, ay erməni (18).

Əlbəttə, Aşıq İsgəndərin ədəbi irsi vaxtında toplanıb yazıya alınmadığından, ola bilsin ki, onun itibatan şeirləri toplananlardan daha çox olmuşdur. Biz sadəcə onunla görüşlərimizdə el sənətkarının özündən bəzi şeirlərini yazıya ala bilmişik. Düşünürük ki, bu folklor örnəklərini Aşıq İsgəndər Ağbabalı ilə bağlı tədqiqatın arxasında əlavə kimi vermək daha münasibdir. Çünki bu şeirlər ilk dəfədir ki, işıq üzü görür, təbii ki, tədqiqatçılar da onlardan faydalana bilirlər.

AŞIQ İSGƏNDƏR AĞBABALININ YARADICILIĞINDAN ÖRNƏKLƏR

GƏRAYILAR

NEYNİM

Hara baxdım dərdi gördüm,
Düz önümdə durdu, neynim.
Basdı başımdan aşağı,
Yerdən-yerə vurdu, neynim?!

Qəm şələsi ağır oldu,
Belim yükdən yağır oldu.
Aşiq olan fağır oldu,
Bu köşgünlük qırdı...neynim?!

Dərdim artıb qoşun oldu,
Ac qurd kimi cana doldu.
Şaxta vurdu, gülüm soldu,
Qış məclisin qurdu, neynim?!

Üzüm gülməz, ürəyim qan,
Buna necə dözsün ki, can?!
Ay İsgəndər, ellər dolan,
Fələk kələk qurdu, neynim?!

MƏNİ

Fələk, səndən şikətım var,
Həsərət qoydun yurda məni.
Eldən-obadan ayırıb
Təkcə etdin burda məni.

Qonum-qonşu düşdü iraq,
Boran oldu, qopdu sazaq.
Doğma olmaz yadlı, qıraq,
Dərd yedirdi qurda məni.

Ay İsgəndər, insaf elə,
Ötən günü gətir ələ.
Öldürsən də, hörmət ilə
Tapşır bircə mərdə məni.

GƏLDİ

Fələk qoyub sapandına
Atdı bizi hara gəldi.
Yurdsuzluqdan, köçkünlükdən
Sinəmizə yara gəldi.

Eləcə qəmi gətirdik,
Gözəl günləri itirdik.
Ağladıqca köks ötürdük,
Qara üstən qara gəldi.

İsgəndər, al saz əlinə,
Yalan gələrmə dilinə.
Türkün yurduna, elinə
Dığa-mığa, ara gəldi.

OLMAZ

Dərd qanarı tapammıram,
Dərdsizə söz demək olmaz.
Evindəki işdah ilə
Yad sürfədə yemək olmaz.

Mərdlər çəkilib qəhətə,
Həsərət qaldıq yağa-ətə.
Ağbaba bənzər cənnətə,
Dərd də dərdi - yemək olmaz.

Ay İsgəndər, dərdin çoxdu,
Fələk səni betər yaxdı.
Dərd də tapdı qoca vaxtı,
Didərginə kömək olmaz.

VAR

Kərəntiyə getmirəm mən,
El içində zəhmətim var.
Məclisim çox, əhvalım xoş,
Yaxşı qədir-qiymətim var.

Vəzifən var - qandım, bildim,
Sənə baxıb gözümlə sildim.
Sözümün üstünə gəldim,
Pis adama töhmətim var.

İsgəndərəm, tanı məni,
Çox sevirəm çöl-çəməni.
Demək, tərif edirəm səni?
Mənim eldə hörmətim var.

ALLAH

Yurdun dərdi yıxdı məni,
Kömək elə, aman, Allah.
Dağlarından gedən deyil
Qatılaşan duman, Allah.

Bir günahım, suçum ki yox,
Bir qulunam, mənə də bax.
Dərdi betər veribsən çox,
Kefindədi yaman, Allah.

Qoy sevinim nolar mən də,
Taydan-tuşdan qaldım gendə.
Kərəm, insaf-mürvət səndə,
Bir sənədi güman, Allah.

İsgəndərəm, pənahımsan,
Ay kərəmli, adil, rəhman...
Vernən mənə mizan-sahman,
Darda qoyma bir an, Allah.

BİLMİR

Dərdin qələmi əlimdə,
Yurdun həsrəti dilimdə,
Dərdin şələsi belimdə,
Yolum uzun, bitə bilmir.

Fələk çəkir hara gəldi,
Sinəm üstə qara gəldi.
Qara baxtım da əngəldi,
Yatıb qalar, gedə bilməz.

İqbal yatıb, tale bəddi,
Dərdlər artıb, keçib səddi.
Od-ataşı cana yetdi,
Bu elə yol ötə bilmir.

Yoxdu dərdə “dur” deyənim,
Dərdin nəyini bəyənim?!
Qəflətdəyəmmi, oyanım?!
Haqq yolunda bitə bilmir...

İsgəndər, çağır Allahu,
Qədərini bilir İlahi.
Ya “Xuda” de, ya da “yahu”,
Dilin bunsuz ötə bilmir.

SÖYLƏ

Qəriblik öldürür məni,
Könül, dağa-daşa söylə.
Sındırır, endirir məni,
Qohuma-qardaşa söylə.

Çıxıb əlimdən Ağbabam,
Dağılıbdı elim-obam.
Dərd əlindən daha matam,
Nələr gəlib başa, söylə.

Qəmin əlində qalmışam,
Elə xəyala dalmışam.
Sağammı, yoxsa ölmüşəm?
Yurduma birbaşa söylə.

İsgəndərin kefi yoxdu,
Dərdi-qəmi artıb, çoxdu.
Fələk dərdi gözə soxdu,
Gözumdəki yaşa söylə.

QOŞMALAR

QAVALANMIŞAM

Ağbabanın dərdi alıb ağılımı,
Elə bil dəliyəm, havalanmışam.
Qəddimi əyibdi qəriblik, həsrət,
O dağlardan ayrı quvalanmışam?

Doxsan-yüz yaşında qocalar kimi,
Elə ah çəkirəm, bulmuram dəmi.
İş elə dolaşıb, tapmıram çəmi,
Çürük ağac kimi ovalanmışam.

Hanı dərd qananın, candan yananım,
İsgəndər, həsrətdən od tutur canım.
Yurdsuzluq əlindən quruyub qanı,ım,
Yurdumdan-yuvamdan qavalanmışam.

NƏ QALDI

Kədər in əlindən əridi ömrüm,
Ay fələk, əlində genə nə qaldı.
Bu darda dadıma çatarmı bir kəs,
Görəsən, ürəkdə genə nə qaldı?!

Necə ayrı düşdüm eldən-obadan,
Doğma yurddan çıxdım, isti yuvadan.
Niyə uzaq düşdüm təmiz havadan,
Ömrümün çırağı sönə, nə qaldı?!

Daha vaxtı keçdi mey in-məzənin,
Kim dadına yetər dərddən təzənin?
Göylərdən qəfildən gələn qəzanın
Təpəmə yumruğu enə, nə qaldı?!

Kim nə deyir-desin, aqibət budu:
Fələk dərd verəndi, dərdli qəm udur.
Başıma daş düşüb, İsgəndər, odur,
Dərd-ələm yetişdi, sənə nə qaldı.

ALLAH

Bir əziz bəndənəm, eldə bir aşıq,
Məni öz yerimdən endirdin, Allah.
Günahım nə idi, suçum nə idi,
Elə qəm üstündə dindirdin, Allah.

Başıma daş düşdü, oldum didərgin,
Necə ad qazandım: köçkün, didərdin...
Taleyim qaraldı, əhvalım gərgin,
Məni daldalarda sındırdın, Allah.

Sənə qurban olum, dözə bilmirəm,
Dərddən dalda şələ gəzə bilmirəm.
Qədərim tapmaca, çözə bilmirəm,
Axır dərd atına mindirdin, Allah.

İsgəndər xəyalla sel tək axsa da,
Tərsinə çevrilib sədri taxtı da.
Bəxtim qara gəldi, yaşlı vaxtımda,
Niyə ocağımı söndürdün, Allah?!

A DAĞLAR

Könül talan olub dərdin əlindən,
Nəyimə sevinim, gülüm, a dağlar.
Od tutub yanıram pisin əlindən,
Vaxtsiz soldu çiçək-gülüm, a dağlar.

Mən səndə xoşbəxtdim, kefim saz idi,
Könlüm açılmışdı: bahar-yaz idi.
Bülbül bağçadaydı, xoş avaz idi,
İndi niyə çıxıb külüm, a dağlar?!

Daha qalxmır başım, düzəlməz işim,
Qədər belə gəlib, qəm ilə bişim.
Nələr görəcəkmış bəlalı başım,
Peşimlə dolanır ölüm, a dağlar.

Dəmə həsrət könül qaynayır yüz yol,
Məndə kədər də bol, hicran-qəm də bol.
Mən ölmüş kimiyəm, barı sən sağ ol,
Olub İsgəndərə zülüm, a dağlar.

ZAMANA

Gədənin-güdənin kefi yuxarı,
Mərdə bab deyilsən niyə, zamana?!
Yaxşıya baxanda gözün kor olur?
Gərək xata-bəlan dəyə, zamana?!

Üzünə gülürsən dığa-mığanın,
Müxənnət olana çox yanır canın.
Bəynişan adamın, yaxşı insanın
Oxşarı yoxdumu bəyə, zamana.

Bir az insaf elə, incitmə bizi,
Bir az da anlaynan halalı, düzü.
Bizlərə sərt baxıb, bozartma üzü,
Tapılar bizə də yiyə, zamana.

Əyriyə, oğruya, tülküyə varsan,
Ah-nalə səsini eşitmə, karsan.
Erməni-urus tək ayrı azarsan,
Bunu biri gərək deyə, zamana.

Aşırıq İsgəndərəm, dözmürəm buna,
Mənim nəсібimin qəm olduğuna.
Məni ha sıxcala, ha dərdnən sına,
Boş yerə düşməyəm küyə, zamana.

DƏRDİMİ

Hər gədə-güdəynən beh-bazarım yox,
Əhli-hal gəzirəm, deyəm dərdimi.
Tamahdan uzağam, bir azarım yox,
Qaldırıb dağlara öyəm dərdimi.

Namərdlər alçala, qəm üstə dinə,
Fələyin də çərxi tərsinə dönə.
Köhnələ, cırıla, nimdaşa dönə,
Paltar tək əynimə geyəm dərdimi?!

Həqqi mən görsəm də deyə bilmirəm,
Kafirin üzünə söyə bilmirəm.
İsgəndər, mən səni öyə bilmirəm,
Çəkə də bilmirəm öyə dərdimi.

GƏLMİR

Neynim, pətbiletim yoxdu əlimdə,
Kolxozla-sovxozla sözüm düz gəlmir.
Haqqın min bir adı hər vaxt dilimdə,
Əzilib-üzülüm - buna üz gəlmir.

Mən el adamıyam, varda gözüm yox,
Mərdə canım qurban, pisə sözüm ox.
Mən də türk oğluyam, bir eyicə bax,
İstər ağzını əy, dodaq büz: gəlmir...

Aşığam, sözümü yayaram eldə,
Hörmət-izzətimi saxlayar el də.
Məni hər gədəynən tutma bir əldə,
İsgəndər səf yola, əlin üz, gəlmir.

GƏLİBDİ

Pisin adı qalxır, yaxşı alt olur,
Dığanın-mığanın kefi gəlibdi.
Erməni azıbdı betər yolunu,
Elə bil çalmağa əfi gəlibdi.

Kafir “asvas” demir, “davariş” deyir,
Haramdan qazanıb haramdan yeyir.
Elə türk olanı görəndə söyür,
Urus “xaraşo”su nəfi gəlibdi.

İsgəndər kor deyil, görür olanı,
Çıxarmı tezliklə namərdin canı?
Erməni-urusa qaynamır qanım,
Çünki müsəlmanın “səfi” gəlibdi.

DEYİM

Çuğula, əyriyə əyim başımı,
“Davarış”, ”inger”i əzbərmi deyim?!
Çaqqallar, tülkülər betər çoxalıb,
Bunlara aslanmı, əjdərmi deyim?

Tərsinə dolanır dünyanın işi,
Əzab-əziyyətlə dolanır kişi.
Kef çəkir, ucada durur nakişi,
Belə yaşamağa hədərmi deyim?

Həqq itib arada, həqiqət hanı,
İsgəndər, mundarı gözündən tanı.
Bu yerin sultanı, bu yerin xanı,
Yox oldu, görünmür, qədərmi deyim?

DEYİM

Sığmır dərisinə gədənin oğlu,
Bəslənən cöngədi, buğadı deyim.
Nə qanmağı yoxdu, nə də ki, ağı,
Bu gədənin oğlu ağadı deyim?!

İndi başa keçib haram yeyəndən,
Namərd erməniyə “hinger” deyəndən.
Yaltaqlıq azarı belin əyəndən,
Öz qınından çıxan bağadı, deyim.

Belədi, İsgəndər, düz söz deyilmir?!
Mərdin sürfəsində haram yeyilmir.
Türk olan beləcə ölər, əyilmir,
Qanını qaraldan dığadı, deyim.

NƏ ÇIXAR

Kişi düzün deyər, düzün söyləyər,
Yalandan-palandan, gopdan nə çıxar.
Mərd mərdliyin edib dərdi əyləyər,
Elə sazsız-sözsüz gapdan nə çıxar.

İşini bilməli əliqabarı,
Əlbət ki, fərqlidi kasıbla varlı.
Biçinçi səbirli, həmi qərarlı,
Kərənti kor olsa sapdan nə çıxar.

İsgəndər, bu sözlər ağına gəlmiş,
Ömürdən ötüşən həftə-ay imiş.
Özünü karlığa qoymuş çoxbilmiş,
Tüfəngdən kar aşmaz, topdan nə çıxar.

KÖNLÜM

Bildin, xatirədə qaldı Ağbaba,
Sən ha “yurdum”deyib buna yan, könül.
Gedərgi qonağam, bilirsən bunu,
Məndə qalmayıb ki, sağlam can, könül.

Nəyinə sevinim, gülüm dünyanın?
Gərək yurdsuzluğa tutuşum, yanım.
İtibdi qürurum, quruyub qanım,
Axır günlərimdi, məni qan, könül.

İsgəndər deyilən təkləndi daha,
Fələyin əlinə keçibdi yaxa.
Lüzum yox fəryada, naləyə-aha,
İndi dərbədərdi eldə xan, könül.

NEYNİM

Zamana əyibdi, düzəlməz qəddim,
Dərdi dərd üstündən qaladı, neynim?!
Fələk əyri baxdı, qara baxt yatdı,
Məni dərdə-oda caladı, neynim?!

Elə təkə gəlib Şəmkirdə oldum,
Didərgin olandan saralıb-soldum.
Ah çəkib həmişə qəm ilə doldum,
Qəm məni yandırdı, daladı, neynim?!

İsgəndər, sözüm yox bu qoca vaxtı,
Qəza ildırımını başımda çaxdı.
Ürək parçalandı, gözdən yaş axdı,
Yurdsuzluq azardı, bələdi, neynim?!

YOLDAYMIŞ HƏLƏ

Deyirdim xoş gələr mənim də bəxtim,
Sən demə, bəlası daldaymış hələ.
Mən yurddan çıxalı yüz söz dedilər,
Bu bəlalı başım qaldaymış hələ.

Qısıla-qısıla gəzdim gəzəndə,
Dilim söz tutmadı fələk əzəndə.
Bircə sazım dindi, sözüm bəzəndi,
Sığındım Şəmkirə, daldaymış hələ.

Dedim, ay İsgəndər, barı öl, qurtar,
Fələyin dərđini özünə qaytar.
O tutub yaxandan buraxmaz, dartar,
Əzrayıl gəlirmiş, yoldaymış hələ.

A QARDAŞ

Allah erməninin belini qırsın,
Köçkünlükdən çıxıb külüm, a qardaş.
Qananlar yaxşıca günümə baxsın,
Nəyimə sevinib gülüm, a qardaş?!

Yağıya tapşırıdım torpağı-daşı,
İtirdim qohumu, yarı-yoldaşı.
Qara bəxt başıma vurubdu daşı,
Bəd gəlib əyyamım, ilim, a qardaş.

Təkcəyəm burada, bax bu Şəmkirdə,
Dərd mənim yaxamdan tutub çəmkirdi.
Sanı-sanbalı yox, ikidi, birdi?
İmkan yox göz yaşım silim, a qardaş.

Aşırıq İsgəndərəm, qəlbi yaralı,
Taleyi bəd gəlib, bəxti qaralı.
Əzrayıl neçə yol gəzib-aradı,
Barı dediyimi bilim, a qardaş.

DÜNYA

Gözün məni gördü, qanımlı içdin,
Adamlar içindən mənim seçdin?!
Məni ayaqlayıb üstümdən keçdin,
Əzəldən olubsan sən ağa, dünya?!

İnsafın-mürvətin bəs harda qaldı,
Erməni kafirin niyə kam aldı?!
Tökülən qanlardan hər yanın qandı,
İstərsən göylərdən od yağa, dünya?

Türkə sən zalımlıq edirsən niyə,
Bu nalə, bu ahlər ucalmır göyə?
Bu dərdi-ələmi verdin nə deyə,
Saldın İsgəndəri ayağa, dünya.

AY ERMƏNİ

Dünənki nökərdin, qapı quluydun,
Nə vaxtdan olubsan xan, ay erməni.
Gədəlik könlündən uzaq düşməyib,
Yerini, sözünü qan, ay erməni.

Gözün doymaq bilmir, qarnın ac olub,
Dədən-baban türkə çox möhtac olub.
Müxənnətlik sizdə başa tac olub,
Nahaqdan tökülər qan, ay erməni.

Ah-nalə, fəryada qulağın kardı,
Adamlıqda sənin yerinmi vardı?!
Sənin bu azarın betər azardı,
Sən də bizim kimi yan, ay erməni.

Sözünü saxlama, Aşıq İsgəndər,
Bir fağır görkəmli, qoca qələndər.
Götür qan çanağın başına əndər,
Özün ataşında yan, ay erməni.

NƏ LAZIM

Mənim sözlərimi qananlar anlar,
Gədəyə-güdəyə gövhər nə lazım?!
Nadan nə bilir ki, sözdə hikmət var,
Qanqala gül deyər, cövhər nə lazım?!

Əyrini qaldırar – belədi dünya,
Aqilə əzabdı, çilədi dünya.
Qəmi hey üstünə çilədi dünya,
Ömrü zəhər etdi, zəhər nə lazım?!

Aşığı İsgəndəri dizə gətirdi,
Bircə xoş gününü gözə gətirdi.
Dərdini artırıb yüzə gətirdi,
Qoydu qaranlıqda, səhər nə lazım?!

AY FAĞIR

Hər yetən başına bir qapaz saldı,
Səni betər qara basdı, ay fağır.
Məxənnət adamda insaf arama,
Onun qəlbi palçıq, pasdı, ay fağır.

Quru söz nədi ki, gül oldun ona,
Ha fələyi söyüb baxtını yana.
Öküzlük nə qanır, nə bilir dana,
Yoxluq səni dardan asdı, ay fağır.

Aşığı İsgəndərə gəl belə baxma,
Qəlbini bir belə incitmə, sıxma.
Coşqun sellər kimi hər yana axma,
Hər gün də kasıba yasdı, ay fağır.

A DÜNYA

Mənə üz vermədin, nə də yaxşı gün,
Qəmlə gəlib keçdi ilim, a dünya.
Mərdləri yandırdın, bilməm, nədəndi,
Ədalətin nəymiş, bilim, a dünya.

Pisə, müxənnətə güzəranın xoş,
Sağ can ayrılırdə, olarmı naxoş.
Qapazını mənə endirdin birbaş,
Göz yaşımı necə silim, a dünya.

Ağbabadan ayrı necə yaşırım,
Gərək dərd götürüb dərdmi daşırım?!
İsgəndərəm, qəm əlində üşüyüm?
Lal olum, tutulsun dilim, a dünya?!

FƏLƏK

Yaxamdan tez tutdun, tez əydin məni,
Yandırdın qınımda – bu nədi, fələk.
Güldürdün üstümə dostu-düşməni,
Buna ürək dözməz, göynədi, fələk.

Həç kimə demədin nədi günahım,
Göylərə qalxmadı amanım-ahım?!
Görürsən tənhayam, yoxdu pənahım,
Hicran ürəyimi çeynədi, fələk.

Zəlilə tay tutdun sən İsgəndəri,
O ötən günlərim gələrmə bəri.
Elləroyuğundan yoxdu xəbərim,
O saat qanım da qaynadı, fələk.

QOCA BAXTIM

Seçdin el içindən saldın düzlərə,
İndi pənahım ol, gəl, qoca baxtım.
Mən səni çağırdım gündə yüz dəfə,
Verginən könlümə əl, qoca baxtım.

İnsaf-mürvətin yox, bir xoş üzün yox,
Məni xoş görməyə niyə gözün yox?!
Haqqımda sən ki, şirin sözün yox,
Durma, gözlərimi dəl, qoca baxtım.

İsgəndər neyləsin, deməsin düzü?
Utanmırsan, nə də qızarır üzün.
Bircə gün şad olum verməzsən izin,
Odur ki, əyilib bel, qoca baxtım.

ƏRZİ-HAL

De bir dərдин nədi, nədi bu tələş,
Könül, didərginəm, qəhərlənmişəm.
Məni qəfil tutub fələyin badı,
Dərdin əli ilə bəhərlənmişəm.

Didərgin olandan halım hal deyil,
Yurdsuzluq ürəyə düşən xal deyil?
Bu dərd yeyiləsi şəkər-bal deyil,
Acı sözlər ilə zəhərlənmişəm.

İsgəndər neyləsin, oyur dərd məni,
Tanıyan tanıyır bəxti kəm məni.
Fələk fağırlara tapır əmmanı,
Əfsunu betərdi, sehlənmişəm.

ZAMANA

Xan kimi dolanan indi saildi,
Əydi qamətimi betər zamana.
Pərən-pərən edib saldı yollara,
Gətirdi bizlərə kədər zamana.

Nə insafa baxır, nə də mürvətə,
O qədər qəddardı, layiq nifrətə.
Mən tək kişiləri salıb qürbətə,
Yandırır, incidir hədər zamana.

Bir fağır aşığam, dözə bilmirəm,
İsgəndər, aşıq tək gözə bilmirəm,
Əlimi Allahdan üzə bilmirəm,
Məni cana gətdin betər, zamana.

KÖNÜL

Göylərdə uçurdun, durumun əla,
İndi tənə səni endirdi, könül.
Bu namərd zamana, bu qara yazı,
Məni qəm üstündə dindirdi, könül.

Axıb selə döndü gözümün yaşı,
İtirdim həyatda yarı-yoldaşı.
Bitənə oxşamır qəmin savaşı,
Yanan ocağımı söndürdü, könül.

İsgəndər neyləsin, qocalıq gəldi,
Fəryadım, ah-naləm göyə yüksəldi.
Nə bir aram oldum, nə də dincəldim,
Kədər öz atına mindirdi, könül.

Son söz

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Tacir Səmininin folklor və ədəbiyyatımızın müxtəlif sahələrində fəaliyyətini həm tədqiqatçı alim, həm də yazıçı-publisist kimi uğurla davam etdirir. Bizim onunla ilk tanışlığımız 2021-ci ilin noyabr ayına təsadüf edir. Bu anam Əzizə və dayım Əhməd Cəfərzadənin Amasiya bölgəsindən birgə topladıkları və mənin 2021-ci ildə nəşr etdirdiyim “Nanaylar” kitabından sonra başladı. Bu tanışlığımızdan sonra Tacir müəllimlə sıx əməkdaşlığımız davam etdi və cəmi 3 ilə yaxın bir dövrdə bu 7-8 kitabın ərsəyə gəlməsi və nəşri ilə nəticələndi. Dayım Əhmədin toplayıb tərtib etdiyi “Ağbaba və Şirvan folklor örnəkləri” (2023), “Atalar özü ölsə də sözü ölməyib” (2022) kitabları Tacir Səmininin yaxından köməyi və redaktorluğu ilə həyata keçdi. Sonra o, anam Əzizə və dayılarım Məmməd və Əhməd Cəfərzadələr haqqında “Üç müdrək” (2022) kitabımı yazdı. Bu kitabda çox səmimi bir dillə onlarla ünsiyyəti haqqında xatirələrini və onların folklor çalışmaları haqqında dəyərli məlumatlar verdi.

Bu kitablara yanaşı Tacir Səmininin “Yurdum, yuvam – Ağbabam” (2025) və eləcə də son 3 ildə dərc

etdirdiyi başqa kitabların nəşr edilməsində də mən ona nəsə texniki və kompüter biliklərimlə yardım etmişəm.

Hal-hazırda Tacir Səmimi ilə Əzizə Cəfərzadənin “Aşıq yaradıcılığının tədqiqi” və çox cildlik “Folklor toplusu”nu, Əhməd Cəfərzadənin arxivindən Şirəkli Həsənin şeirlərini nəşrə hazırlayırıq.

Tacir Səmimi 28 kitabın müəllifi və ya həmmüəllifidir. O, uzun illər Amasiya bölgəsində olan aşıq və şairlərin yaradıcılığını tədqiq edib bir neçə kitab çap etdirib. Tacir Səmimi “Ağbaba aşıq mühiti” (2014) monoqarfiyasının müəllifi, Aşıq İsgəndər Ağbabalı. “Ayırdılar Ağbabadan” (1998), Aşıq Paşa Göydağlı. “Ağbabadan köç gəldi” (1998), “Azərbaycan folklor antologiyası. Ağbaba folkloru.” (2003) (prof. H.İsmayılovla şərikli), “Aşıq Nəsimi” (2004) (prof. H.İsmayılovla şərikli) və s. kitablarının tərtibçisi, eləcə də çoxlu sayda məqalələrin müəllifidir.

Qarşınızdakı bu yeni kitab da – “Aşıq İsgəndər Ağbabalının həyat və yaradıcılığı” Tacir Səmininin həmin seriyadan olan aşıq yaradıcılığının tədqiqi ilə bağlı əsəridir. Kitab Aşıq İsgəndərin 100 illik yubileyinə həsr edilmişdir. Tədqiqatçı burada Aşıq İsgəndər Ağbabalının təsadüfən aşıq olmadığını qeyd

edir. Onun mənsub olduğu Güllüoğlu tayfasının sayılıb-seçilən sənət adamları (Məmmədqasım ağa, Heydər Xoca, Güllüoğlu İsgəndər, Daşdan Daşdanov və b.) bu tayfanın sənət şəcərəsini göstərir. Eyni zamanda Aşıq İsgəndər Ağbabalı Aşıq Nəsibin şeyiridir. Bu da bu aşığın Çıldırlı Aşıq Şenlik Aşıq Nəsib Aşıq İsgəndər sənət şəcərəsində olduğunu bəlli edir

Müəllif bu quraşdırmada böyük aşığın özünəməxsusluğu ilə də maraqlı dastanları işləyib.

Əlbəttə, Tacir Səminin yaradıcılığında aşıq mövzusu, folklor və erməni vandalları tərəfindən dağıdılmış Qərbi Azərbaycan torpaqları, xüsusən də doğulub böyüdüyü, işlədiyi Amasiya bölgəsi qırmızı xətlə keçir. Onun yazıları erməni əsarətində olan doğma torpaqlarımız haqqında hər bir məlumatı əks etdirməyə, unudulmağa qoymamağa, gəncliyə çatdırmağa xidmət edir. Bu yolda fədakər alimimizə uğurlar arzu edirəm.

Tacir müəllimə bu kitabın nəşrində iştirak etmək imkanı verdiyinə görə təşəkkür edirəm. Bu səmərəli fəaliyyətinə gələcəkdə də davam etməsini arzulayıram.

Turan İbrahimov

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Ayırdılar Ağbabadan (tərtib edən: Tacir Səmimi). Bakı: Ozan, 1998
2. Allahmanlı M. Folklorşünaslığın İsrafil Abbaslı zirvəsi. “Dədə Qorqud” toplusu. 2011, IV
3. Azərbaycan aşiq şeirindən seçmələr (tərtib edən: İ.İ. Abbaslı, H.İsmayılov). İki cild, I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005
4. Ağbaba A. Çıldır yadigarı. “Folklor və etnoqrafiya” dərgisi. 2006, IV.
5. Duman dağı bürüdü (tərtib edən: Tacir Səmimi). Bakı: 2000
6. Paşayev S. Ağbabalı Aşıq İsgəndər. “İnsan və zaman” qəzeti, 31 mart 2006-cı il
7. Kırzioğlu F. Edebiyyatımızda Kars. II kitab. İstanbul: 1958
8. Məmmədov B. Telli sazın sədaları. “Əmək” qəzeti. 10 aprel 1983-cü il.
9. Məmmədli E. Təcnis sənətkarlığı. Bakı: Neftapress, 1998
10. Əsgər İ. Sazlı-sözlü Göyçə. (Ön söz). Sazlı-sözlü Göyçə (tərtib edən: İ.Ələsgər). Bakı: Azərənəşr, 1999

11. Göydağlı Aşıq Paşa. Ağbabadan köç gəldi (tərtib edən: Tacir Səmimi). Bakı: Ozan, 1999
12. Qasımlı M. Aşıq sənəti. Bakı: Ozan, 1996
13. Şamil Ə. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. Bakı: Gənclik, 1980
14. Namazov Q. Yazılan qalır. Bakı: SkyG, 2017
15. Səmimi T. Ağbaba el sənətkarlarında yastı balaban sevgisi: görünən və görünməyən tərəflər. Qarapapaq jurnalı
16. Nəbiyeva Ç. Çal, aşiq, çal. “Şərqi qapısı” qəzeti, 2 aprel 1983-cü il
17. Azərbaycan folklor antologiyası. Ağbaba folkloru (tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Qurbanov). VIII kitab. Bakı: Səda, 2003

Söyləyicilər haqqında məlumat

18. Söyləyəni: Aşıq İsgəndər Ağbabalı, 67 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)
19. Söyləyəni: Məryəm Ağbabalı, 72 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)
20. Söyləyəni: Şükür baba, 74 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)
21. Söyləyəni: Salman Daşdanov, 60 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)

22. Söyləyəni: Əziz baba, 76 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Ellərkənd kəndi)
23. Söyləyəni: Hesabdar İslam, 72 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Quzükənd kəndi)
24. Söyləyəni: Durar Ququş oğlu, 65 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi)
25. Söyləyəni: Cəlil baba, 101 yaşlı (Ağbaba bölgəsi, Qaraçanta kəndi)
26. Söyləyəni: Alışan baba, 83 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Hamasa kəndi)
27. Söyləyəni: Usta Məcid, 67 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
28. Söyləyəni: Əmir baba, 83 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)
29. Söyləyəni: Süleyman baba, 79 yaşında (Ağbaba bölgəsi, Təzə İbiş kəndi)

Tacir Səmimi

Aşıq İsgəndər Ağbabalı

Texniki redaktor: *Rəhimə Lətifova*

Korrektor: *Vüsal Abiyev*

Yığılmağa verilmişdir: 24.06.2025
Çap olunmuşdur: 01.07.2025

Tiraj: 200

Kitab SkyE NPM-də çap olunmuşdur.

